БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988
чылдың
декабрь
22
четверг
№ 294 (13894)
1925 чылда
үндезилеттинген.
Өртээ 3 көп.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ СЪЕЗДИЗИНГЕ

Эргим эштер!

Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттары силерге болгаш силерниң өмүнээңерден социалистиг ниитилелдиң аныяк хамаатыларын кижизидип база өөредип турар бүгү кижилерге—алды миллион ажыг педагогтарга СЭКП Төп Комитеди изиг байыр чедирип тур.

Башкының, кижизидикчиниң ажыл-хүлээлгези өндүр чаагай болгаш харысалгалыг. Кандыг-даа өске мергежил башкы ажылы ышкаш улуг ниитилел ужур-дузалыг эвес, башкы ажылындан өске кандыг-даа мергежилге ындыг бедик негелделер салдынмас. Силерниң күш-ажылчы хүнүңер бүрүзү, кичээлдерниң шак бүрүзү, лекция бүрүзү, аныяктар-биле ужуражылга бүрүзү чогаадыкчы чорук-биле, угаан-бодалдың улуг күженишкиннери-биле, ажылга бүрүн бердинери-биле тудуш харылзаалыг, бодунуң херээнге ханы бердинген чорук, уругларга ынакшыл, аныяктар дугайында сагыш салыышкын чокка болдунмас.

Бүгү-эвилелдиң педагогика чөвүлелинге силер боттарыңарның дуржулгаңарны эккеп, школалар болгаш училищелер, дээди өөредилге черлериниң болгаш техникумнар коллективтериниң чагыгларын, башкыларның болгаш эртемденнерниң, өөреникчилерниң болгаш студентилерниң, ада-иелер хөй-ниитизиниң санал-оналдарын киирип келген силер. Бистиң улузувустуң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур эң чидиг айтырыгларының бирээзи: совет школа кандыг болурул, совет кижилерниң чаа салгалы кандыг янзылыг болурул деп айтырыг ук чагыгларда болгаш санал-оналдарда илергейлеттинген.

Революстуг эде тургустунуушкунда көстүп кээп турар практиктиг түңнелдер партияга болгаш чонга кол чүүл боор турар үеде силерниң съездиңер эртип турар-дыр. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле күженишкинниг ажыл чорup турар. Экономиктиг реформа калбарып орар. Чаа политиктиг системаның тургустунуп эгелээни дээрге социалистиг эрге-хоойлулуг күрүнениң боттуг иле-демдээ болур.

Бо бүгү ёзулуг-ла революстуг чаартылгалар кижиниң ролюн бедидип турар болгаш бүгү чүвеге: кижилерниң бот-боттарының аразында хамаарылгазынга-даа, долгандыр турар бойдус хүрээлелге болгаш өг-бүлеге-даа хамаарылгага, материалдыг болгаш угаан-бодал херегделдерин хандырып алырынга-даа культураны база мөзү-шынарны кончуг бедидерин негеп турар. Ниитилел депшилгезиниң эң бедик негелделерин харылап турар школа чокка ол бүгү чедип алдынмас.

Таптаашкын чылдарында бистиң улус өөредилге системазы кончуг улуг когаралга таварышкан турган. Ол алырга ниити түңнелдерни барымдаалаар, ажыы-биле алырга, экстенсивтиг көрүүшкүн коллап турган. Өөредилге чорудулгазынга ужур барымдаалаар болгаш дең-дески кылдыр көөр чоруктар, чаңгыс аайлаштырарынче чүткүл аныяк кижилерниң талантызының болгаш арга-шинээзиниң илергейлеттинеринге орукту дуглап турган. Улус ажыл-агыйынга дээди школа доосканнарның саны кончуг хөй боор туразжок, бедик мергежилдиг кадрлар чедишпейн турган. Ол бүгү дээш чурт эртем-билигниң ат-алдарын көскүзү-биле чидирип, эртем талазы-биле хожудап, хүн бүрүдеги амыдыралга угаан-бодал талазы-биле чыдып каап турган.

XXI чүс чылдың бүдүүзүнде эртем-техниктиг революция болза, чогаадыкчы чорук болгаш депшилге кылып шыдаар арга-шинээвис, боттарывыстың өөренип алыр болгаш өөредип шыдаар аргавыс, национал, регионал болгаш бүгү бөмбүрзекке хамаарышкан кончуг чугула айтырыгларны шиитпирлеп база кижи төрелгетенниң мурнакчы гуманистиг идеалдарын боттандырып шыдаарывыс талазы-биле моон мурнунда көстүп көрбээн айтырыгларны бистиң мурнувуска тургузуп турар.

Школаның үндезини-биле эде тургузарын үе боду-ла ниитилелдиң соңгаарладып болбас сорулгазы кылдыр тургузуп келген. Социалистиг хөгжүлдениң шынар талазы-биле чаа деңнелинче чурттуң көдүрлүп үнери ооң интеллектуалдыг, культура болгаш мөзү-шынар күчүзүнүң кандыг янзылыг өзеринден кол хамааржыр.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунуң шиитпирлеринде өзүп орар салгалды өөредириниң болгаш кижизидериниң херээнге үндезин эргилдени болдурарынче угланган политиктиг сүмелер ажылдап кылдынган, улус өөредилгезинге принципиалдыг негелделер тодараттынган. Амыдыралдың материалдыг болгаш угаан-бодал байдалдарының өскерлиишкиннериниң дүрген темпилерин, амгы үениң эртем-билииниң хөгжүлдезин болгаш угланыышкыннарын долу чергелиг-биле өөренип көөр ужурлуг үзүктел чок өөредилгениң бүдүн системазынче шилчиири кол сорулга болур.

Үзүктел чок өөредилгениң бүгү системазының эң чугула звенозу — ниити билиг школазы. Ооң сорулгазы — кижи бүрүзүнге эртем-билиглерниң эргежок чугула деңнелин бээри, ада-чурт болгаш делегей культуразының байлаан шиңгээттирери, мөзү-шынар болгаш күш-дамыр талазы-биле дадыктырары. Хөй миллион өөреникчилерге долу ортумак эртемни чедип алырынга, арга-мергежилин болгаш салым-чаяанын хөгжүдеринге бүгү байдалдарны тургузар, оларның бот-өөредилге чедип алырының хереглелинге болгаш чаңчылдарынга кижизидери чугула. Өөредилгениң хөй янзы хевирлери болгаш методтары, оларның хууда аргаларын болгаш сонуургалдыг чүүлдерин өөренип көөрү, бүдүрүкчү күш-ажылга киириштирери, аныяктарга медерелдиг-биле, ниитилелдиң хереглелин барымдаалап тургаш, профессияны болгаш өөредилгени уламчылаарының оруун шилип алырынга дузалаар ужурлуг.

Профессионал-техниктиг өөредилгениң системазынга сургуулдарның өөредилгезин болгаш кижизидилгезин шиитпирлиин-биле экижидери негеттинип турар. Ол амгы үениң бедик билиглиг ажылчын аңгының болгаш тараачыннарның бүгү чаа болгаш мурнакчы чүүлче угланган немелде күжүн, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга бедик мергежилдиг кадрларны белеткээр ужурлуг.

Дээди болгаш ортумак тускай школаның ажыл-чорудулгазын экономикага революстуг өскерилгелерни кылып шыдаар, ада-чурт эртемин болгаш техниказын делегей деңнелинче үндүрүп шыдаар, культураны байлакшыдып, ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралын чаартып шыдаар ындыг кадр күчүзүн тургузарынче углаары эргежок чугула.

Өөредилгениң янзы-бүрү хевирлерин, комсомолдуң, бот-тывынгыр каттыжыышкыннарның болгаш күш-ажылчы коллективтерниң, массалыг информацияның чепсектериниң, чогаадыкчы эвилелдерниң аргаларын ажыглаары чугула. Үзүктел чок өөредилге совет кижилерниң амыдыралының чарылбас кезээ болур ужурлуг. Кижиниң бүгү талалыг хөгжүлдези, кижи бүрүзүнүң аргаларын эң-не улуу-биле боттандырып чорудары — ооң кол сорулгазы.

Кижиниң тургустунуп келириниң, марксисчи-ленинчи үзел-бодалга, идейлиг бышкан чорукка, политиктиг культурага кижизидилгениң баштайгы үе-чадазы болур совет школаның ролю үнелеп четтинмес. Анаа хамааты кижиниң социал харысалгалыг чоруу, бот-сагылга-чурум, хоойлуга хүндүткел ышкаш ындыг чаңчылдар тургустунуп, бот-эргелелдиң, социалистиг бот-тускайлаң чоруктуң чаңчылдары хөгжүүр ужурлуг.

Национал бот-медерелдиң өзүлдези, националдар аразының харылзааларында амгы үеде болуп турар чорудулгалар өөредилгеге болгаш кижизидилгеге чаа негелделерни тургузуп турар. Совет школа ёзулуг патриотчуларны болгаш интернационалчыларны кижизидип, төрээн республиказының, ССРЭ-ниң бүгү нацияларының болгаш улустарының культуразынга болгаш дылынга хүндүткелге оон кижизиткен турары эргежок чугула. Аныяк салгал бистиң улуг чуртувусту чарылбас чаңгыс аай бүдүн чүүл кылдыр хүлээп көөр, совет улустарның, социалистиг Төрээн чурттуң, ниити салым-чолу дээш харысалгалыг болур чорукту билген турар ужурлуг.

Эде тургустунуушкунуң байдалында ортумак болгаш дээди школа онзагай бүдүштүг башкылыг турарын негээр. Ол бедик ат школа башкызын-даа, дээди өөредилге чериниң профессорун-даа, профтехучилищениң башкызын-даа каттыштырып турар. Амгы үениң башкызы өөреникчилерниң болгаш студентилерниң угаан-бодалының сорук киирикчизи, практиктиг ажыл-херектериниң бедик мөзү-шынарлыг үлегериниң илередикчизи болуп, буянныг болгаш чөптүг чоруктуң гуманистиг принциптерин бадыткап, совет кижилерниң салгалдарының идейлиг, угаан-бодал харылзаазын бадыткап тургузар ужурлуг.

Чон болгаш партия педагогика бодалының база практиказының чаартыкчыларын, улус өөредилгезиниң муң-муң киржикчилериниң күш-ажылын бедии-биле үнелеп турар. Эде тургустунуушкун чогаадыкчы доктаамал дилээшкин, чаа оруктарны изеп тып турар ындыг педагогтарның, кижизидикчи башкыларның санын чайгылыш чок өстүрүп көвүдедип турар. Оларның бышкан хамааты сөзү улам-на улуу-биле чаңгыланып турар, ону аныяктар, бистиң бүгү хөй-ниитивис кичээнгейлиг-биле барымдаалап турар.

Ниитилелдиң мурнунга школаларның харысалгазы улуг. Ынчалзажок ниитилелдиң школа мурнунга харысалгазы-биле, ооң херегделдери болгаш негелделери дээш ооң доктаамал сагыш салыышкыны-биле деткиттинген турар ужурлуг. Өөредилге — эде тургустунуушкунуң келир үезин, социализмниң салым-чолун тодарадып турар эң-не кол чүүлдерниң бирээзи. Амыдырал боду өөредилге системазын быжыглаарынга болгаш хөгжүдеринге, ону шынар талазы-биле чаа деңнелче көдүрүп үндүреринге бистиң бөгүнгү аргаларывысты ажыглаарын негеп турар. Партия, күрүне, ажыл-агый органнарының эң чугула сорулгазы — школаже, башкыже болгаш аныяктарже, өг-бүлеже болгаш чаш уругларже кичээнгейни шуут угландырары.

Ортумак болгаш дээди школаның хөгжүлдезиниң идиг берикчи дөзү ооң бүдүрүлге коллективтери-биле чарылбас харылзаазы болур. Олардан школа күш-ажылчы мөзү-шынар, политиктиг сайзыраңгайжыдылганың үзүктел чок идиг бериишкинин алыр ужурлуг. Күш-ажылчы коллектив бүрүзү школа-биле кады ажылдажылга чорударынга боду тускай программалыг болур ужурлуг.

Бистиң үр үедеги политикавыс — аныяк салгалды өөредиринге болгаш кижизидеринге культураның база эртемниң ажылдакчыларының, чурттуң бүгү угаан-бодал күштериниң сонуургалдыг киржилгези. Хамыктың мурнунда ол амгы үениң школазының быжыгып тургустунарынга болгаш хөгжүлдезинге принципиалдыг чаа рольду ойнаар ужурлуг педагогика эртеминге хамааржыр ужурлуг болбайн аан.

Күрүне ужур-дузалыг улуг сорулга — улус өөредилгезиниң өөредилге болгаш шинчилел баазазын үндезини-биле чаартыры. Ол сорулгаларга акшаландырыышкынны улуу-биле улгаттырып турар. Башкыларның күш-ажылының материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннери күштелип турар. Улус өөредилгезиниң хереглелинге курлавырларны баштайгы ээлчегде үндүрүп бээр талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар. Эде тургустунуушкун үезинде совет ниитилел өөредилгени, башкының ат-алдарын Лениниң чагааны бедиктерже көдүрүп үндүрер ужурлуг.

СЭКП Төп Комитеди улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының чогаадыкчы күштеринге, политиктиг идепкейлиг туружунга бүзүреп, өзүп орар салгалды өөредирин болгаш кижизидерин үндезини-биле экижидеринге, чурттуң революстуг чаартылгазының херээнге бурунгаар шимчээринге, бүгү чүүлдерни кылырынга беленин бедии-биле үнелеп турар.

Силерниң съездиңерге үре-түңнелдиг тургузукчу ажылды күзедивис.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ БҮГҮ ТАЛАЛАРЫНЫҢ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНУ

Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының Бүгү-эвилел съездизинге «Гуманныг чорукту хөгжүдериниң болгаш демократчыдылганы дамчыштыр өөредилгениң чаа шынарынче» деп илеткелди ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Г. А. Ягодин** кылган.

СЭКП Төп Комитединиң чоруткан байырын чап-чаа дыңнадывыс. Бистиң мурнувуста салдынган сорулгалар улуг болгаш харысалгалыг деп, ол чугаалаан.

Чуртка эде тургустунуушкун эгелээни-биле чергелештир улус өөредилгезиниң айтырыгларынга сонуургал улуг апарган. СЭКП-ниң XXVII съездизи ниитилелдиң гуманизасчыдарынче угланыышкынны алгаш, бистиң бүгү планнарывыстың болгаш сагыш салыышкыннарывыстың төвүнге кижи болгаш ооң бүгү негелде-херегделдериниң, сагыш салыышкынының дугайында айтырыгны тургускан.

Үзүктел чок өөредилгениң кол звенозу болур ортумак школага тураскааткан чүүлге доктаагаш, илеткелчи бистер бистиң школавыстың ажыл-чорудулгазынга улуг болгаш революстуг чаартылгаларны боттандырарын саналдап турар бис деп чугаалаан. Ол чүүлдер ортумак өөредилгениң структуразынга-даа, утка-шынарынга-даа хамааржыр. Ооң үндезининде — чаңгыс аай, күш-ажылчы, политехниктиг школа дугайында ленинчи принциптер туруп турар. Ук принциптер амгы үениң боттут чүүлдерин барымдаалап көрген турар ужурлуг.

Эде тургустунуушкун башкы дугайында айтырыгны чидин-биле тургускан. Биске бодунуң эртемин ханы билир, янзы-бүгү методиктиг чепсектерни ажыглап билир, чогуур психология-педагогиктиг белеткелди эрткен башкы херек.

Кижини кижизидеринге эң чугула черни ниитилел болгаш гуманитарлыг эртемнер ээлеп турар. Чүгле ындыг билиглер технократтыг болгаш кызыы профессионалдыг угаап бодаашкынны ажып эртер арганы берип, ниити кижи төрелгетенниң үнелиг чүүлдеринче угланган, политиктиг болгаш мөзү-шынар талазы-биле харысалгалыг чорук сиңниккен угаан-бодал талазы-биле байлак кижини кижизидип турар.

Прибалтиканың чамдык дээди өөредилге черлериниң ниитилел эртемнерин өөренирин факультативтиг үндезинче шилчидер дээн саналдары-биле чөпшээрежир аргажок.

Гуманитарлыг болгаш ниитилел эртемнерин кызырар эвес, а оларның утказын өскертир, ооң тургузуун, хевирлерин болгаш башкылаарының аргаларын сайзыраңгайжыдар ужурлуг. Мында ээлээш эвес айтырыглар бар. Ол айтырыгларны шиитпирлээрин «соңгаарлаткаш», бис аныяктарның марксисчи-ленинчи үзел-бодалын кижизидеринге салдар чедирер арганы чидирип турар бис.

Өөредилгени болгаш кижизидилгени национал культурадан хоорук тургузары — өөреникчилерни ызыгуур-ук чок улус кылдыр сандаары-дыр. Ылап-ла национал бот-билиишкинниң тургустунмааны, национал-культура айтырыгларынга белеткеттинмээни националдар аразының харылзааларынга хажыдыышкыннарны, национал эгоизмниң илерээшкиннеринге таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Социалистиг интернационализм — националдар чогу ол дээни эвес-тир. Ол национал чоргааралга, депшилгелиг төөгүлүг чаңчылдарга, төрээн дылынга хүндүткелге тургустунуп турар. Мында хөй айтырыглар мөөңнеттинген.

Өөредилге черлериниң эргелерин калбартырып, национал культураны, чоннуң төөгүзүн, национал дылды башкылаарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле чер-чер Советтериниң эргелерин шиитпирлиин-биле деткип турар бис деп илеткелде айыткан. Сөөлгү үеде эвилелдешкен республикалар өөредилге программаларын, ылангыя төөгү болгаш литература талазы-биле программаларны үндезини-биле ажылдап кылган, ынчалзадаа ол талазы-биле кол сагыш салыышкын ам-даа мурнувуста.

Национал төөгү билиглерниң утказын тодарадырда төөгүнү, литератураны чүгле чаңгыс нацияның туружундан көөр, республиканың девискээринде чурттап турар өске улустарны төөгүлүг чорудулгадан, харын-даа бөгүнгү амыдыралдан казып кааптар ындыг өске кызыы чорукче киргениниң херээ чок.

Улусчу интеллигенция, ылангыя башкылар интернационалчы кижизидилгеге, националдар аразының харылзааларының культуразын кижизидип тургузарынга онза черни ээлеп турар. Ол кажан-даа ындыг турган. Бөгүн дээди өөредилге черлериниң башкыларының чамдыызы харысалгалыг черни ээлевейн турары хараадаңчыг. Даг-Карабахка, Прибалтикага боттарының утказын билбези лозуннарны тудуп алган турар уругларны көөрү чаржынчыг болгаш хомудаңчыг. Степанаванның пединститудунуң башкыларының партия хуралы азербайджаннарның болгаш армяннарның кады өөрениириниң болдунмазының дугайында резолюцияны хүлээп алган. Экстремисчи угланыышкынның чамдык удуртукчулары ооң уржуктарын бодавайн, байдалды дүшкүүрлендиреринге, эрге-чагырга органнарынга албадаашкын кылырынга уругларны чепсек кылдыр ажыглаарын оралдажып турар.

Башкыга өскелерниң дээр уруглар турбас ужурлуг! Чаагай, буянныг сеткил... Ол чокка канчап кижини өстүрүп, уругнуң сеткилин оттуруп алырыл? Сөөлгү үеде бис уругларны-даа, боттарывысты-даа өскениң хиличектенишкининден камгалап алырын оралдажып келген бис. Чоннуң буянныг сеткили негеттинмейн артып турган.

Арменияга болган халап бүгү кижилерни дүвүреткен, школа бүрүзүнге, өөредилге чериниң бүрүзүнге ол илереттинген.

Ооң соонда илеткелчи ийи чыл бурунгаар эгелээн дээди школаны чаартырының сорулгаларынга доктааган.

Ниитилел хөгжүлдезиниң хереглелинден өөредилгениң хожудап турарының кол чылдагааннарының бирээзи болза ооң материалдыг хандырылгазының куду деңнели деп, илеткелчи демдеглээн. Ол айтырыгларга бөгүн ниитилелдиң кичээнгейиниң күштелгени турбуже, бис мурнукузу ышкаш, өөредилгеге салыышкыннарның хемчээлиниң болгаш тургузуунуң талазы-биле сайзыраңгай чурттардан улуу-биле хожудап турар бис.

М. С. Горбачевтуң КНО-га идип үндүргени чепсеглениишкинни дүжүрериниң болгаш шериг үлетпүрүн тайбың сорулгаларга хереглээри-биле кызырарының идеязын изин-биле деткип турар бис.

Улус өөредилгезин эргелеп башкарарын демократчыдары эргелел органнарының аразында хүлээлгелерни болгаш бүрүн эргелерни эде хуваарынга өскерилгелерни негеп турар. Маңаа принцип кончуг бөдүүн — өөредилге чериниң бодунуң шиитпирлеп шыдаар бүгү чүүлдерин ол боду шиитпирлээр ужурлуг.

Күрүне комитеди бодунуң ажыл-чорудулгазын хөй-ниитиниң санал-оналын, статистиканы, күрүне инспекциязының сан-түңнерин, чагааларны, массалыг информацияның парлап үндүрген чүүлдерин өөренип көрүп тургаш, улус өөредилгезиниң хөгжүдериниң стратегиязын ажылдап кылырынга, ооң кол чүүлдерин тодарадырынга, социал-педагогика талазы-биле улуг шенелделерни чорударынга, өөредилгениң байдалын болгаш ооң хөгжүлдезиниң динамиказын кичээнгейлиг-биле хайгаарап көөрүнге мөөңнээр ужурлуг деп санап турар бис.

Бис кайгамчык үеде чурттап турар бис. Ыңаныышкыннар үезинде, Хөделнишкиннер үезинде деп, түңнелинде илеткелчи чугаалаан.

Воронеж хоорайда школа башкызы **М. И. Картавцева** илеткел талазы-биле бир дугаарында санал берген. Школа реформазын боттандырарының узамдыгып турарын ол демдеглээн.

Москваның Инженер-физика институдунда кафедра эргелекчизи профессор **И. В. Иванов** үзүктел чок өөредилгениң чамдык айтырыгларынга доктааган. Кадрларны экии белеткээри-биле дээди өөредилге черлериниң баазазынга эртем-методиктиг төптерни тургузарын ол саналдаан.

Белоруссияның улус өөредилге министри **М. И. Демчук** бодунуң саналынга эртем-билигниң ат-алдарын болгаш шынарын бедидериниң айтырыгларынга доктааган. Ооң саналы-биле алырга, ниитилел амыдыралының бүгү талаларының мурнунга эртем-билигниң болгаш өөредилгениң бирги чергелиг ужур-дузалыг турарын быжыглаан конституция актызын хүлээп алыры негеттинип келген.

Москва хоорайда ясли-сад эргелекчизи **А. М. Кузьмина** школа назыны четпээн тускайжыттынган уруглар албан черлеринге ажылдаар башкыларны болгаш кижизидикчилерни белеткээриниң чугула апарганын саналынга чугаалаан. Школа назыны четпээн уругларны кижизидериниң болгаш эмнээриниң талазы-биле эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыннарын тургузарын ол саналдаан.

Съездиниң кежээки хуралынга саналдар уламчылаан.

Делегаттар декабрь 21-де Москваның кол-кол дээди өөредилге черлеринге секциялар аайы-биле ажылдаан.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязында

ИЙИГИ ҮЕ-ЧАДАНЫҢ АЖЫЛЫ ЭГЕЛЭЭН

Ында чурттап турар эр улустар Кировокандан Анапаже болгаш Евпаторияже уруглар, херээженнер болгаш кырганнар чедирер пассажир сөөрткен ийи поездини үдээн. Чер шимчээшкининге качыгдаан ол хоорайдан кижилерни өскээр көжүрери ынчаар эгелээн.

Демир-оруктуглар болгаш профэвилел активчилери, комсомолчу отрядтар болгаш башкылар, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының кежигүннери, чурттуң янзы-бүрү районнарында кадыкшылга черлериниң ажылдакчылары айыыл-халапка таварышкан кижилерниң, ылангыя уругларның байдалын чиигедир дээш болдунар-ла бүгү чүүлдерни кылган. Чер шимчээшкининге таварышкан районнуң өске хоорайларындан болгаш суурларындан кижилерни өскээр көжүрери доостурунуң кырында келген. Уругларны колдуунда Спитактан болгаш Ленинакандан көжүрген. Суурларда чурттап турар башкылар уругларны бөлүктеп чыып, оларны класстар кылдыр организастап, чурттуң мурнуу чүгүнде кадыкшылга черлеринче чорудары-биле белеткеп турар.

Качыгдаан Арменияга дузаламчы кылдыр чоруткан хөй чүъктерниң кээри уламчылап турар. Армениже аар техниканы, Күртудугнуң болгаш Агроүлетпүрүнүң отрядтарын сөөрткен эшелоннарның кээри улам экижип турарын СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының декабрь 20-де болган хуралынга демдеглээн. Республиканың курхандырылгазының бүгү склалтары дүн, хүн чок ажылдап эгелээн. Олар чурттуң бүгү булуңнарындан болгаш даштыкы чурттардан кээп турар аъш-чемни, идик-хептини качыгдааннарга үлеп, материалдарны болгаш техниканы катап тургузар ажылдарже чорудуп турар.

Айыылга үрелген хоорайларны болгаш суурларны ийи чыл иштинде катап тургузарын пленнап турар. Келир үеде кылыр тудуг ажылдарынга белеткел чорup турар. Буступ төгүлген артынчыларны ырыглаарының, бетон бузундуларны хоорайлардан өскээр дажыглаарының, чамдык бузундуларны ажыглаарының дугайында дыңнадыгларны комиссияның хуралынга чугаалажып көрген. Айыылга таварышкан кодээ фермаларга болгаш бажыңнарга санитар-гигиена хемчеглерин чорударын шериг специалистерниң дузазы-биле дооскан.

Кээп турар чүъктерни салгарып чорудары дүргедээн. Ниитизи-биле Арменияның демир-оруктарын дамчыштыр 29 муң хире вагоннар, авторуктар-биле 8 муң чүък машиналары келген, самолеттар-биле 30 муң тонна чүъктерни дажыглаан. Техниказы-биле кады келген эки турачыларның комплекстиг отрядтары суурларда тудуг баазаларын тударын эгелээн. Чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладыр дээш чаа тудугларны чорудары-биле, регионнуң социал-экономиктиг девзигүүрүн катап тургузары-биле, үр хуусаалыг ажылдарны чорудары-биле бүгү күштү мөөңнеп турар.

Эртенги ажылчын хуралга база бир санны дыңнаткан. Чер шимчээшкининиң үезинде ада-иелеринден чарылган 500 ажыг уругларның ада-иелериниң азы төрелдерин тыпкан. Өрүшкү-даа, муңгарал-даа, идегел-даа ол өйде холужуп турган.

Ажылдарның чаа үе-чадазында чорудар бирги ээлчегниң сорулгаларын Н. И. Рыжков түңнелинде чугаалаан болгаш бодунуң ол ышкаш СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссия кежигүннери Н. Н. Слюньков, Д. Т. Язов оларның Москваже чоруур деп турарын дыңнаткан. Чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладыр талазы-биле ажылдарны башкарар болгаш качыгдааннарга дузаламчы көргүзери-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының кежигүннери, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Ю. П. Баталин болгаш Л. А. Воронин олар Ереванга артап.

(СЭТА).

КУЛЬТУРА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, Ю. Д. Маслюков, Д. Т. Язов база Арменияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары С. Г. Арутюнян олар-биле Армян ССР-ниң чогаадыкчы эвилелдериниң төлээлекчилери, культураның шылгараңгай ажылдакчылары-биле ужуражыышкын декабрь 20-де Ереванга болган.

Н. И. Рыжков Арменияның культура ажылдакчыларынга байыр чедирип тура, республиканың интеллигенциязының ат-сураглыг кижилери болуп, оларның сеткил-хөөнүн болгаш сонуургалдарын эки билип турар кижилер-биле ужуражыышкын кылыр дугайында саналды СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы сеткил ханыышкын-биле хүлээп алганын демдеглээн.

Ажык чугаа хевирлиг, чылыг байдалга эрткен бо ужуражыышкынга республиканың ниитилел-политиктиг амыдыралының, революстуг эде тургустунуушкунуң, демократчыдылганы, ол ышкаш националдар аразының харылзааларын экижидеринге интеллигенцияның ролюнуң база харысалгазының эң чугула айтырыглары кичээнгейниң төвүнге турган.

Беседага киришкен культура ажылдакчыларының мурнундан шүлүкчү С. Капутикян СЭКП ТК-ның Политбюрозунга база Совет чазакка чер шимчээшкининиң халавынга таварышкан армян улус дээш улуг сагыш салганынга өөрүп четтиргенин чылыг сөстер-биле сеглээн. Арменияга улуг кичээнгей, акы-дуңма бүгү республикаларның, ол ышкаш делегей ниитилежилгезиниң материалдыг, моральдыг байлак дуза-деткимчези, эде тургустунуушкунуң угланыышкыны-биле, Совет Эвилелиниң делегейге өскен ат-алдарлары-биле шуут тудуш холбашканын Арменияның интеллигенциязы бүгү чон-биле бир дөмей билип турар.

Иштики сагыш-сеткилди чаартыры, социалистиг чаартылганы дүргедедиринге шаптыктап турар ужур-утказы багай чүүлдерни ажык эртери армян улуска кажангызындан артык чугула болуп турарын С. Капутикян онза сагышсырал-биле чугаалаан.

Республиканың хөй-ниитизин хөлзедип турар бо болгаш өске-даа айтырыгларның дугайын чогаадыкчы эвилелдерниң удуртукчулары боттарының чугааларынга айытканнар.

Кадыг-берге шылгалда үезинде илереттинген армян чоннуң эрес-дидими, амыдыралга туруштуун база бүгү-ле республикалардан көргүзүп турар дуза дээш чүректиң ханызындан илереттинген сеткил-бодалдарның дугайын Н. И. Рыжков айыткан. Ол бүгүнүң дугайын СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының кежигүннери халапка таварышкан районнарга, Ереванга чорup тургаш, чаңгыс удаа эвес көргеннер. Шак мындыг кадыг-берге үеде бөзин политика-биле сүржүп турар авантюристерге, хулиган элементилерге хамаарыштыр ол база принципиалдыг үнелелди берген. Шак ындыглар националдар аразынче хоп-нугул октап, эрге-чурумга удурланыышкак чүүлдерни кылып, кедизинде баргаш, нацияның угаан-бодал кадыкшылын божаннадыр деп турарлар.

Шак ол эде тургустунуушкунга удур элементилер үрегдекчи ажыл-чорудулгазының кол айтырыы кылдыр Даг-Карабахтың айтырыы-биле шырынмаланганнар. Ол айтырыгны канчаар шиитпирлээрин чоокта чаа М. С. Горбачевтуң Армян, Азербайджан ССР-лериниң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң бөлүк депутаттары-биле ужуражыышкынынга канчаар шиитпирлээрин көрген. Ында интернационалчы үндезинге талаларның туруштарын чоокшулаштырары, бот-боттарынга чөпшээрежилгени кылыры көрдүнген.

Бир эвес күзээр болза, чогаадыкчы интеллигенция чаартылганың, демократчыдылганың чорудулгаларынга киржип, принципиалдыг турушту ээлээр.

ПАРТИЯНЫҢ XXI ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Партияның XXI область конференциязы 1988 чылдың декабрь 23-те эртенгиниң 10 шакта хөгжүм-шии театрынга ажыттынарын конференцияның делегаттарынга СЭКП обкому дыңнадып тур.

ПАРТИЯНЫҢ XXI ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАТТАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Конференцияның делегаттарының бүрүткелин декабрь 22-де эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 8 шакка чедир СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга чорудар.

Телефону— 3-34-46.

ИЙИГИ ҮЕ-ЧАДА — КАТАП ТУРГУЗУУШКУН

Совет болгаш даштыкы журналистерниң Ереванга парлалга конференциязы

Совет болгаш даштыкы журналистерниң парлалга конференциязы Ереванга декабрь 19-та болганын дыңнаткан бис. Аңаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. Н. Слюньков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Ю. Д. Маслюков, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. П. Баталин, Арменияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары С. Г. Арутюнян олар киришкен.

Парлалга конференциязын **Н. И. Рыжков** ажыткан.

Бо айыылдың, бистиң чуртувуска болган эң халаптыг чер шимчээшкининиң болганындан бээр он ийи хүн эрткен деп, ол чугаалаан. Хөй-хөй кижиниң амы-тынын оскунганын, хөй-хөй когаралдың болганын билир силер. Ам-даа эвээш эвес сан-түңнү тодарадыр, ынчалза-даа он-он муң кижиниң өлгенин болгаш миллиард түңнүг материалдыг когаралдың дугайында чугаа чоруп турар.

Бо чер шимчээшкини Закавказьеге черле халаптыг болган. Армения бар чуртталга фондузунуң чартыындан хөйүн —8 миллион дөрбелчин метр хире чуртталга шөлүн чидирген. 514 муң кижи чаглак чок арткан. Дыка хөй үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери бүрүнү-биле азы шуут сан чок кылдыр үрелген. Автомобиль болгаш демир-оруктарының дыка улуг участоктары ажыглалдан үнген. Көвүрүглер, харылзаа шугумнары үрелген, коммунал ажыл-агыйы бүрүнү-биле ажыглалдан үнген.

Эң-не аар болгаш катап эгиттинмес чидириг —ол дээрге кижилерниң амы-тыны. Чер шимчээшкининден өлгеннерниң дугайында сөөлгү медээ амдызында чок. Эрткен үеде хорумнар аразындан 23,7 муң мөчү тывылган. 15252 кижиниң амы-тынын камгалап алган. 10380 кижини эмнелгелерде чыттырган. Декабрь 18-тиң кежээзинде 5200 кижи эмнелгелерден үндүр бижиткен, 4843 кижи амдаа эмнедип турар.

Камгалал ажылдары долу күш-биле чоруп турар. Ында чүс-чүс муң кижи хаара туттунган. Армян улус-биле кады мында бүгү националдарның кижилери ажылдап турар. Олар бистиң чуртувустуң бүгү булуңнарындан, Европадан, Америкадан, социалистиг болгаш капиталистиг чурттардан чедип келгилээн.

Арменияның айыылга таварышкан хоорайларының болгаш суурларының чурттакчыларын камгалаар ажыл ёзулуг-ла интернационалчы херек апарган.

Арменияның удуртулгазы—эштер С. Г. Арутюнян, Г. М. Восконян, Ф. Т. Саркисян, Арменияның Компартиязының ТК-зының Бюро, Армян ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң кежигүннери кижилерни камгалаарын организастаар талазы-биле ажылга баштайгы минуталардан эгелеп идепкейлиг кирген.

Бузулган бажыңнарны болгаш бүдүрүлгелерни күчүлүг техника чокта коптарып шыдавас кылдыр үрелиишкин ынчаар болган. Баштайгы шактарда-ла Арменияның Компартиязының ТК-зының болгаш республиканың чазаының шиитпирин ёзугаар Ереванда, Армян ССР-ниң өске-даа хоорайларындан болгаш районнарындан бульдозерлерни, экскаваторларны айыылга таварышкан хоорайларже болгаш суурларже чоруткан. Оон-биле чергелештир хөй-хөй муң эки турачылар камгалал ажылдарынче кирген. ССРЭ-ниң кадык камгалал министри Е. И. Чазовтуң удуртулгазы-биле баштайгы медицина бригадалары ажылдап киришкен.

Дузаламчы баштайгы хүнден эгелеп кирип эгелээн. Чоокку республикалардан болгаш областардан баштайгы краннарны, автомашиналарны, өске-даа авария-камгалал техниказын агаар оруу-биле эккелген. Амгы үеде хорум аштаарынга чүгле тудуг комплекизиниң организацияларында 900 хире кран, 250 бульдозер болгаш муң ажыг автосамосвалдар, өске-даа чүък автомобильдери хаара туттунган.

Айыыл болган зонада 5 муң медицина ажылдакчылары ажылдап турар. Олар 17 муң ажыг кижиге дузаны көргүскен.

Французтар болгаш кубалар, американнар болгаш поляктар, англичаннар болгаш австрийжилер, Чехословакияның, ГФР-ниң, Швейцарияның, өске-даа чурттарның хамаатылары эрес-шудургу ажылдап турар. 2 муң ажыг даштыкы специалистер совет кижилерниң амы-тынын дээш демиселге үнелеп четпес улуг салыышкынны киирген, ол маадырлыг чорук дээш оларга ханы өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис.

Чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладыр талазы-биле ажылдың баштайгы, элээн харысалгалыг болгаш нарын үе-чадазы ам дооступ турар деп чугаалап болур бис. Ооң кол сорулгазы — кижилерниң амы-тынын камгалаары, маңаа дуза көргүзери-биле келген-даа, бо халапты көрүп эрткен-даа кижилерниң бүгү ажыл-чорудулгазы ол-че угланган турган.

Ол дээрге — Совет Армияның, иштики херектерниң болгаш хамааты камгалалының дайынчылары, камгалакчылар, кранчылар болгаш транспорт аймааның башкарыкчылары, ужудукчулар, демир-орукчулар, харылзаачылар, тудугжулар, септекчилер, ниитиниң корум-чурумун тудары дээш харыылап турар кижилер, айыыл болган черге бүгү нарын ажылдарны организастап база хуваап турар кижилер-дир.

Ол айыыл-халап чүгле хөй санныг үрегдээшкин, харын-даа чамдык таварылгада бүгү-ниити үрегдээшкинге чедирген эвес, халап болган аажок улуг зонаның ниитилел болгаш ажыл-агый эргелеп башкарылгазының бүгү системазын база үрегдээн. Ажылдың ол-бо участоктары дээш, чурттакчы чоннуң ажыл, амыдыралын хандырары дээш харыылап турган кижилер — хөй-хөй удуртукчулар, специалистер өлген. Угаан-сагыш аймаарай берген турар үеде ол чорук камгалал ажылдарының чорударынга улуг бергедээшкиннерни таварыштырган. Бузундулар аразында кирген он-он муң кижилерниң амы-тынын камгалаар талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдарны төпке-даа, черчерге-даа калбартырының чаа организастыг структуразын дораан тургузары херек турган.

Чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладыр талазы-биле ниити-эвилел хемчээлдиг бүгү ажылдарны удуртуп башкарары-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязын төпке тургусканы билдингир. Республиканың удуртукчу органнары, министерстволары болгаш ведомстволары-биле чазак комиссиязы Ереванга сырый харылзаалыг ажылдап эгелээн. Халап болган черлерде байдалды өөренип көрген соонда, эргелеп башкарылганың камгалакчы механизмин ажылдазып дээш кандыг организастыг структураны тургузары чугула дээрзин билдинип келген.

Ленинаканга, Кироваканга болгаш Спитакка оперативтиг штабтарны тургускан, оларны эвилел чазааның болгаш Арменияның Компартиязының ТК-зының харысалгалыг ажылдакчылары удурткан. Дириг арткан коммунист удуртукчулардан партийжи удуртулга органнарын тургускан, тус-тус участоктар, объектилер, а ол ышкаш элээн когараан суурлар дээш харысалгалыг кижилерни томуйлаан.

ССРЭ-ниң Күрхандырылгазы, ССРЭ-ниң Күртудуу болгаш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркому, Кадык камгалалдың, Хамааты ужар чүүлдүң, Демир-орук харылзааларының, Садыгның министерстволары болгаш өске-даа черлер Арменияга эргелеп башкарылганың чергелешкек болгаш бот-боттары-биле харылзаалыг органнарын тургусканнар, ол чорук халап болган черже удуртулганы дорт чоокшулаштырар арганы берген.

ВЦСПС, чурттуң болгаш республиканың комсомолу, өске-даа хөй-ниити организациялары база ынчаар ажылдап турган. Ооң түңнелинде кижи болгаш материалдыг дыка улуг курлавырларны дарый ажыглап эгелей бээр эргелеп башкарылганың ындыг механизми саныг хонуктарда-ла тургустунган.

Ынчалза-даа чамдык удуртукчуларның чер албас болганы хомуданчыг. Харын-даа чамдыкта харысалга чок болгаш чүве билбес, шиитпир чок чоруктар, бодунуң күзээн чүүлүн боттаны берген кылдыр санаар, бөдүүнү-биле чугаалаарга, ажылдап билбес кижилер база тургулаан. Берге үеде чүгле өңнүктер билчир эвес, удуртукчуларның кандыызын база эрткен 12 хонук көргүскен. Моон чогуур түңнелдерни үндүрери чугаажок.

Муң-муң коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң, совет болгаш комсомол ажылдакчыларының, ажыл-агый удуртукчуларының, бөдүүн ишчилерниң, шериг албанныгларының эрес-дидиминиң, ёзулуг массалыг маадырлыг чоруунуң дугайын ыттавайн барып шыдавас бис.

Кироваканның автоматика заводунуң кол инженери Баласан Магакян чер шимчээшкини эгелээр билек-ле школаже маңнап каан. Чиңдинейнип турган бажың иштинче кире халааш, ол ыглажып турган уругларны күспактапкаш үне халаан. Оон катап киргеш база үндүрген. Оон база катап... Кажан ол школаже база катап кирип келгенде бирги каът бусту берген, Магакян бузундулар аразынга арткан. Хөй үүле бүдүрген соонда ол медерел безин кирбейн өлүп калган.

Ол хүн совхозта партбюро секретары Размик Дохалян, совхоз ажылчыны Овик Дохалян, райпотребсоюз ажылдакчызы Гарник Гобкорян, Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу Арсрун Гогигян, күш-культура башкызы Аветик Торосян олар дыка хөй кижиниң амызын алган.

Партияның Спитак райкомунуң бирги секретары Норик Мурадянны болгаш партия Ленинакан хоорkомунуң бирги секретары Мисак Мкртчянны эрес-дидим, партийжи хүлээлгезинге шынчы чоруу дээш ханызы-биле хүндүлээр бис. Олар чоок кижилерин, кады ажылдап турган эштерин оскунганнар, ынчалза-даа бо халаптыг хүннерде дириг арткан кижилерниң амы-тынын камгалаары дээш демиселдиң төвүнге туруп, боттарының туттунуп билир чоруу-биле, эрес-шудургу ажылы-биле хамааты мөзүнүң болгаш дидим чоруктуң үлегер-чижээн көргүскеннер. Боттарының ажыл-херектери-биле бо коммунистер кижилерниң ханы хүндүткелин чаалап ап, массаның ёзулуг удуртукчулары деп адын бадыткааннар.

Айыыл болган черге камгалал ажылдарынга, чурттакчы чоннуң амыдыралчы ажыл-чорудулгазын хандырарынга болгаш ниитиниң корум-чурумун тударынга Совет Армияның, хамааты камгалалының, иштики херектер шериглериниң, ССРЭ-ниң ИХМ органнарының солдаттарының болгаш офицерлериниң шылгараңгай ролюн онзалап демдеглээри чугула. Амгы үеде айыыл болган черниң болунда 20 муң ажыг шериг албанныглар ажылдап турар, оларның эргезинде аңгы-аңгы хевирниң үш муң ажыг техниказы бар. Шериглер чер шимчээшкининиң болган черинге бузундуларда 43 километр эртер черни, 100 километр хире оруктарны аштап арыглаан. Чурттакчы чоннуң амыдырал байдалдарын чиигедиринге шериглер дыка хөй чүүлдү кылганнар. Олар 17,5 муң майгыннарны, походка ап чоруур 200 кухняларны, хлеб быжырар көжер ийи заводту дамчыдып берген, чунар, хеп чуур үш поездини, шеригниң 75 электри станциязын тургузуп берген, 37 муң кижини хүннүң-не ийи катап чемгерип турар.

Шериг-транспорт ужар чүүлү 900 ажыг авиарейстерни, ооң иштинде АН-134 «Руслан» база АН-22 «Антей» дээр эң аар улуг самолеттар-биле 150 рейстерни кылган.

Айыыл-халаптың районнарында амгы үеде иштики албанның шериглериниң база милицияның 5,5 муң хире кижи санныг кезектери Совет Армияның шериглери-биле сырый холбаалыг ажылдап чоруп турар.

Бо хүннерде бистиң хамааты ужар чүүлүвүс канчаар-даа аажок улуг ажылды кылып бүдүрген. Ужудукчулар баштайгы хонуктарда-ла айыыл-халаптың районнарынче медицинаның 700 ажылдакчыларын база амы-тынын алыкчыларын чедирип, аар балыгланган болгаш каражадап когараан 2,5 муң кижини көжүрүп, ынаар 130 ужуушкуннарны кылган. Декабрь 9-та транспорттуң аар самолёттары-биле 1680 рейсти кылып, техниканы болгаш чүъктерни дажыглап эгелээн. Ереван биле Ленинаканның аэропорттарынче шериг-транспорт ужар чүүлү-биле кады 27 муң тонна чүъктү, ооң иштинде 347 кранны, 54 экскаваторну, 12 муң майгыннарны болгаш өске-даа хөй чүүлдерни чедирген. Бо ийи аэропортка самолёттарның ужуп келири болгаш ужуп чорууру чер шимчээшкининиге чедир аваа турганынга бодаарга, чеди катап улгатканын бөгүн түңнел үндүрүп турар үеде, хамааты ужар чүүл министриниң оралакчызы илеткеди.

Ам республика хүн бүрүде 300 тонна ажыг аъш-чемни ап турар, ол дээрге чер шимчээшкининге чедир турганындан ийи катап хөй. А ниитизи-биле халас дузаламчы кылдыр 5 млн. рубль хире түңнүг аъш-чемни, херeглел бараан-нарын алган. Оларның санының болгаш хуваалдазы билдилиг холдарны база чөптүг бодалды негээр болбайн аан. Чер-черлерде бо ажылды хөй ниитиниң калбак киржилгези-биле хоорайлер, районнар база көдээ Советтерниң күүскомнары удуртуп баштап турар.

Каражадаан чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазы-биле холбашкан айтырыгларның комплекизин барык шиитпирлээн. Ленинакан биле Кировакан хоорайларда сугнуң чогуур хандырылгазын катап тургускан. Спитакта чер кырының сугларын чүгле чамдыкта ажыглап турар. Ында сугну колдуунда сөөртүп эккеп турар. Сугнуң шынары дээш кайда-даа шыңгыы контрольду тургускан.

Раздан ГРЭС телевилээн күчүзү-биле ажылдай берген. Спитак хоорайже электри күжүн дамчыда берген. Ленинакан биле Кироваканда электриниң дузалал станцияларын катап тургускан. Көдээ районнарда септелге, электриниң чаа четкилерин шөер ажылдар чоруп турар.

Баштайгы чүс бежен абонементиде телефон четкизи Ленинаканда ажылдай берген. Спитакта катап тургузар ажыл кылып турар бүгү-ле организациялар-биле хоорай штавының телефон харылзаазын тургускан. Он бир район төптеринде, көдээде 255 чурттакчылыг черлерни харылзаштырып турар көжер телефон станцияларын дарый тургускан. Почтаның чогумчалыг харылзаазын чер бүрүзүнде таарыштырган.

Үнери чер шимчээшкининден бээр соксап каан солуннар Ленинаканда, Спитакта, Кироваканда катап үнүп эгелээн факт силерге база солун болур боор деп бодай-дыр мен. «Идегел» база «Дилээшкин» деп кезектерлиг информация бюллетениниң бирги номери бөгүн үндү. Ол кезектер ада-иелерин дилеп турар уруг-дарыгга база уруг-дарыын дилеп турар ада-иелерге үнген. Ниитизи-биле чугаалаарга, чер шимчээшкининиң үезинде бодунуң чоок кижилери, өңнүктери-биле харылзаазын чидирген бүгү-ле кижилерге үнген кезектер ол. Информастыг бюллетеньниң тиражы — 100 муң. Ону армян база орус дылда парлааш, чуртта халас тарадып турар.

Каражадааннарны түр чурттаар чер-биле хандырарының айтырыглары база-ла чугула болгай. Айыыл-халаптың зоналарының хоорайларынче болгаш көдээ районнарже делгем, чылыг 10 муң ажыг майгыннарны, 28 муң хову вагончугаштарын, чылып эптээр бажыңнарны, өглерни сөөртүп чедирген. Кижилер чылыг аъш-чем-биле колдуунда хандыртынган.

Улустуң амы-тынын камгалаар операция-биле кады чурттакчы чонну көжүрери база деңге чоруп турар. Бо ажылды ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев удуртуп турду. Профэвилеллери көжүрүлге пунктуларын организастаан, массалыг информация органнары-биле кады улуг тайылбыр болгаш организастыг ажылды чорудуп келген. Көжүрүлге—ол дээрге эң ылаңгыя амгы кышкы үеде оран-сава чок арткан уруг-дарыгга, херээженнерге, кырганнарга чурттаарынга чогумчалыг байдалдарны тургузары-дыр. А урутларга, оон аңгыда, өөредилгезин уламчылаар арганы берип турар. Эр улусту чүл дээрге, бүдүрүлгелерни катап тургузаар талазы-биле ажылдарга киириштирип турар, олар тудуг организацияларынга киргилээн.

Чер шимчээшкининиң соонда баштайгы хүннерде зонадан чоруурун кым-даа ынаавазын чугаалаар ужурлуг мен. Ынчалза-даа тын ап камгалаар ажылдарны алганының уламындан байдал аажок өскерилген. Декабрь 18-ке чедир 70 муң хире кижини, ооң иштинде Армениядан дашкаар 37 муңну көжүрген. Оларны Грузияның, Краснодар крайның, Ставропольениң, Украинаның, Молдавияның эң эки санаторийлеринде, пансионаттарында, дыштанылга бажыңнарында кииргилээн. Кадык камгалал черлеринге оларны ажаар болгаш чемгерер талазы-биле хамык-ла чарыгдалдарны профэвилелдери бодунга алган, улустуң көжүп чеде бергилээни районнарда армян дылда баштайгы школалар, уруглар садтары ажылдап эгелээн.

Анапа биле Евпаторияда уругларның сураглыг курорттары чоокку хүннерде 7 муң уруг-дарыгны, башкыларны болгаш ада-иелерни хүлээп алыр. Кироваканда баштайгы үш поездини бөгүн Анапаже чоруткан. Баштайгы бөлүк—700 көдээ чурттакчыларны — СЭКП ТК-ның Херектер эргелелиниң Кисловодскиде, Нальчикте, Гаграда база Москва чоогунда кадыкшылга черлери хүлээп алган. Чоокку үш-дөрт хонукта бистер чурттакчы чонну көжүрерин бүрүнү-биле доозуптар боор бис деп бодай-дыр мен. Качыгдап когараан хоорайларның болгаш суурларның кол нурууузунда быжырымчалыг санитар-гигиеналыг байдалды сагып турар. Медицина ажылдакчылары хай-халаптың баштайгы хүннеринде дег, мурнуку хевээр-ле карак-кызыл ажылдап турлар.

Көдээ районнар онзагай кичээңгейни негеп турар. Чер шимчээшкининиң зоназында 90 колхоз болгаш 209 совхоз, ажыл-агыйлар аразында 12 база үлетпүрнүң 32, тудугнуң 52 база өске-даа бүдүрүлгелер болгаш организациялар бар болган. 58 суур, чуртталганың 21 муң бажыңнары бүрүнү-биле үрелип бузулган. 83 школаны, уругларның 88 садын, 84 эмнелгени болгаш медицина пунктуларын, он-он магазиннерни, почтаның болгаш телеграфтың бажыңбалгаттарын, 119 клубту база культура бажыңнарын катап тургузар ужурлуг.

Бүдүрүлге ужур-дузалыг объектилерге аажок улуг каражаны чедирген. 24 муң баш мыйыстыг бода мал, 45 муң хой, 8 муң ажыг хаваннар өлүп хораан. Өлген мал-маганны хөөрү дооступ турар. Агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга адырларынга аажок улуг каража-когаралды чедирген. Баш удур чижеглеп санаарга, республиканың агроүлетпүр комплекизиниң каражазы ийи миллиард рубль хире түңнүг болуп турар. Оларның чидириглериниң орнун тургузуп бээри-биле качыгдааннарга саң-хөө дузазының дугайында бистерден үргүлчү айтырар-дыр. Бо айтырыглар талазы-биле шиитпирни ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели мырыңай чаа хүлээп алды. Оларны парлалгада парлаан болгаш чер шимчээшкининден каражадаан кижилерниң эрге-ажыктарынга хамаарышкан кандыг-даа айтырыгларны кичээңгей чокка арттырбаан. Чон-биле чугаалажып көөрге чүл дээрге, СЭКП Төп Комитеди биле Совет чазактың ол шиитпирлерин улус өөрүп четтиришкин-биле хүлээп ап турар боор-дур.

Ам бистер ажылдың ийиги, эң-не үр хуусаалыг үе-чадазында чедип келген бис. Ооң алыс сорулгазы — девискээрниң социал-экономиктиг күчүзүн катап тургузары. Айыыл-халаптың зоназында эвилел-республика чагыргалыг 200 ажыг бүдүрүлгелер туруп турар. Чер шимчээшкининиң хаара тутканы районнар көдээ ажыл-агый продукциязы-биле республиканы хандырарынга чугула рольду ойнап турар. Оларның дыка хөйү аажок-ла үрелген, чамдыктарын катап тудуп кылыр ужурлуг апарган.

Республика чааскаан ол бүгүнү шыдавас. Ооң экономиказы, ындыг болганда, социал структуразы-даа чүгле эвилелдиң бүгү-ле министерстволарының болгаш ведомстволарының, чаңгыс аай бүдүрүлгелерниң күш-ажылчы коллективтериниң эң-не идепкейлиг киржилгези-биле айыткан ийи чыл хуусаада катап тургустунуп болур.

Бо талазы-биле күжениишкиннерни каттыштырар сорулга-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы Арменияның удуртулгазының киржилгези-биле эвилелдиң чамдык министерстволарының экономиктиг төп ведомстволарының удуртукчуларының чөвүлел хуралын Ереванга эрттирген. Аңаа дыка хөй заводтарның, фабрикаларның, каттыжышкыннарның, колхозтарның, фермаларның моон соңгааргы салым-чолун шиитпирлеп көрген. Ажылдың эгезин тодарадып, кандыг бүдүрүлгелерни мурнуку черлеринге арттырарыл, кайызын көжүрерил азы эде чаартырыл дээрзин деңнелеп көрген.

Эде чаартып кылыр болгаш катап тудуп кылыр бүгү-ле бүдүрүлгелерни амгы үениң техниказының, эң-не мурнакчы технологияга үндезилээш, үндезини-биле чаартынган болурун онзалап айтып каар бодай-дыр мен. Ол чорук оларның күчүзүн, бүдүрүлгениң культуразын бедидер, долу үнелиг конкуренцияга киржип шыдаар продукцияны бүдүрер арганы коллективтерге бээр. Бүдүрүлге корпустарының кол нурууузун чиик конструкциялардан кылырын планнап турар. Сейсмиктиг зонага олар аажок бүзүрелдиг болгаш ажыктыг дээрзин амыдырал көргүскен.

Чер дээрге шуут-ла алдын дег үнелиг республиканың хоорай тудуушкунунуң шиитпирлээр айтырыглары аңаа эвес. Чуртталга тудугларын мурнуку черинге катап тударының ажыы бар бе деп айтырыг тургустунуп келир. Эртемденнерниң сүмези-биле Спитакка оларны эң-не айыыл чок зонаже көжүре тудар.

Бажыңнарны колдуунда үш-дөрт каът кылдыр тударын планнап турар. Ленинакан биле Кироваканны боттарының мурнуку девискээрлеринге тудар. Эң ылаңгыя оларның төөгүде тургустунуп келген хевир-ятызын, армян национал архитектураның хамык онзагай сүүзүнүн камныы-биле камгалап арттырары чугула. Бис салгакчыларывыска арыннырай чок дөмей хоорайлар арттырар эргевис чок. Ынчангаш тудугларның хамык-ла телевилеллери калбак хөй-ниити чугаалажып көөрүнге ажык болур ужурлуг. Ындыг шиитпирни катап тургустунган хоорайларга болгаш суурларга кымнар чурттаар боддур, оларның сагыш-бодалын өөренип көрүп турган ынчан хүлээп алыр апаар.

Дыка хөй даштыкы чурттар, отрядтар болгаш специалистер идепкейлиг киришкен Арменияга камгалал ажылдарының дуржулгазындан аажок улуг айыыл-халапты ажып эртеринге бүгү делегейниң күжениишкиннерни каттыштырары эргежок чугула-дыр деп түңнел үнүп келир-дир. Ол чорук бүгү кижи төрелгетенниң бот-холбаалыг делегейинисте черле улам билдинип турар эрге-ажыктарынга дүгжүп турар ужурлуг боор-дур. Бо идеяны кандыг хевирлиг кылдыр база кымның хайгааралы-биле бүгү делегейниң дүрген дуза чедирериниң организациязын тургузары — ол дээрге делегей ниитилежилгезиниң киржикчилериниң, бүгү делегей организацияларының чугаалажыышкыннарының айтырыы-дыр. Шак бо хүндүткелдиг ажылга Совет Эвилели шыңгыы базымнарга белен.

Арменияның хинчээ бистиң бүгү чуртувустуң, акы-дуңма бүгү-ле республикаларның човуланы апарган. Ол болза миллион-миллион кижилерниң чүректеринге аар аарыг болу берген, кады качыгдаарының кээргээчел сеткилин, буянныг күзээшкиннерниң болгаш дузалап кээриниң акы-дуңма белениң хайныктырган. Ол сеткилдер бөгүн-не тыптып келбээн. Олар дээрге чүгле човуланың хайы эвес-тир. Ол дээрге хамыктың мурнунда революцияның тиилелгези дээш, бистиң Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, чаа ниитилел дээш, социализм дээш кады демиселге быжыккан бистиң чонувустуң сагыш-сеткилиниң ниитизиниң, оларның салым-чолунуң ниитизиниң бедик чаагай илерелгези-дир.

Арменияга болгаш бүгү чуртка берге хүннерде ол бодунуң характериниң эң эки шынарларын илередип, качыгдааннарга дузалажып, аңаа эргежок чугула херек бүгү-ле чүүлдерни бергени дээш бүгү совет улуска өөрүп четтиришкинни партия Төп Комитединиң база Совет чазактың өмүнээзинден илередип тур мен.

Бо хүннерде онзагай күш-биле илерел турар совет улустарның интернационалчы акы-дуңмалышкы чоруунуң мурнунга чамдыкта националдар аразының харылзааларын баксырадыптар хомудалдар болгаш хөңнү чок чоруктуң сеткили соксавас ужур турбас. Бо минуталарда бисти сырый каттыштырып турар чүүлдерниң өндүр чаагайын болгаш улуг салым-чолдуун, ол ышкаш бисти аңгылап база кошкадып турар чүүлдерниң когаралдыын болгаш ала-чайгаар эвезин медереп билип турар бис.

Армян улус аар-берге шылгалданы эрес-дидим шыдажып эртпишаан, бистерниң шуптувуска бүзүрелдиг чорукту, эде тургустунуушкун херээниң чедиишкиннеринге күштүг болгаш магадылалды берип турар чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынны база найыралды, акы-дуңмалышкы чорукту, сырый каттыжышкынны үнелеп билир-дир деп чүвени маңаа тура көрүп тур бис.

Ооң соонда Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының өске-даа кежигүннери корреспондентилерниң айтырыгларынга харыылаан.

«Литературная газета» солуннуң корреспондентизиниң айтырыы: Чаңгыс минута иштинде Арменияның барык 400 суурлары халаптан качыгдаан, а 58-и бүрүнү-биле үрелип дүшкен-дир. Ол бүгү суурлар бүрүнү-биле катап тургустунар бе?

Н. И. Рыжков: СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ол талазы-биле сапал-опалы шиитпирлиг болгаш чаңгыс аай. Кезик чамдыызы качыгдаан ийикпе азы бүрүнү-биле үрелген бүгү суурларны катап тургузар херек. Республиканың удуртулгазының-даа, Политбюронуң комиссиязының-даа чаңгыс аай саналы ол. Ук суурларны аңаа кааптары чөптүг эвес болгаш болдунмас чүүл деп санап турар бис.

СЭТА-ның корреспондентизиниң айтырыы: Мында Совет Эвилелиниң телеграф агентилелиниң бригадазы ажылдап турар. Бистер Ленинаканга чаңгыс эвес удаа баргаш: ук хоорайда шаандагы тудуглар эвээш биче-даа бол, хевээр арткылаан, а панель конструкциялардан кылган амгы үениң хөй каът бажыңнары буступ калгылаанын бүзүреп көрдүвүс. Зонаның сейсмология талазы-биле онзагай байдалын өөренип көрбейн, хөй каът бедик чуртталга бажыңнары тударынга чөпшээрел берген кижилерни харысалгага киирер ирги бе? База ийиги айтырыг: бо хүннерде совет массалыг информация чепсектериниң ролюн болгаш ажылын канчаар үнелеп көрүп турар силер?

Н. И. Рыжков: Чазак комиссиязын тускай тургускан бис. Бистиң чуртувустуң эң улуг эртемденнерин чалаан, олар Күртудуг даргазының оралакчызын баштадыр ол айтырыгны эң-не бүгү талалыг ханы сайгарып көөр болгаш келир чылдың бирги кварталында шыңгыы түңнелдерни үндүргеш, ССРЭ-ниң чазаанга киирер ужурлуг. Бис бодаарывыска, мында чамдык частырыглар болдунган ышкаштыр.

Бирээде. Ленинаканга туткан ол конструкцияның тос каът бажыңнары чер шимчээшкининиң үезинде бодун угбайн барган, тодаргайлаарга, ону сейсмиктиг зонага шуут тудуп болбас турган. Ийиде. Тудуг аажок күду шынарлыг болганын специалистерниң баш удур сайгарып көрүүшкүнү херечилеп турар. Технология талазы-биле улуг хажыдыышкыннар болдунган. Бо чүгле баш удур санап көрүүшкүн-дүр. Чазак комиссиязы тургустунган, түңнелдерни ол үндүрер, ынчангаш эң-не шыңгыы түңнелдерни ооң кылыр апарын чугаалаан болгай мен. Ылаңгыя республикага бо айтырыг талазы-биле ажылдап турган удуртукчуларга хамаарыштыр эң-не шыңгыы түңнелдерни үндүрер. Моон соңгаар шак ындыг байдалды болдурбас дээш чогуур саналдарны база киирер.

Ийиги айтырыг массалыг информация органнарының ажылынга хамаарыштыр. Оларның ажылын аажок үнелеп көрүп турар бис. Кандыг-даа четпестер чок деп чугаалап база болбас хире-дир. Четпестер кайда-даа бар. Ынчалза-даа ниитизи-биле массалыг информация органнары эки ажылдааннар.

«Маяк» радиопрограмманың корреспондентизиниң айтырыы: Чурттуң сейсмология талазы-биле айыылдыг зоналарынга «дүрген хөделир күштерни», дузалал пунктуларны тургусса ажыктыг эвес бе?

Н. И. Рыжков: Бо хүннерде перспективтиг айтырыгларны чугаалажырынга үе эвээш арткан. Ындыг үе шуут турбаан. Ынчалзажок, бо болуушкуннарның аразынга туруп база бойдустуң айыыл-халавы кандыг уржуктарга чедиргенин көрүп, бистиң ажылывыста чедер-четпес талаларны боттуу-биле үнелеп көрбүшаан, ылаңгыя бистиң чуртувустуң бүгү күштерин болгаш дериг-херекселдерин мобилизастаанында дыка хөй эки чүүлдерниң барын боттуу-биле үнелеп көрбүшаан, ооң-биле кады четпестерни база көрүп тур бис. Кажан эң берге байдал эртип, ажыл чогуур деңнелге шуудай бээрге, ук айтырыгларны шыңгыы сайгарып көөрү негеттинер. Херектиң ужуру болза, дүрген хөделиишкин төптерин, чижээлээрге, Ортаа Азияга болгаш Закавказьеге тургузар херек дээни ол эвес деп бодай-дыр мен. Эртем-техника-даа, бүдүрүлге-даа талазы-биле улуг аргаларлыг, айыыл-халаптыг кандыг-бир байдал үезинде кандыг-даа үеде аңаа киржип шыдаар техника, эм аймаа, транспорт чепсээниң талазы-биле курлавырларлыг дүрген хөделиишкинниң шак ындыг системазын тургузар херек. Москвага четкеш-ле ындыг системаны ажылдап кылып эгелээрин чогуур албан черлеринге дагзыр бис. Бо айтырыг талазы-биле бүгү информацияны чыырын даштыкыда ажылдап турар эштерден дүүн безин дилеп турдум.

«Красная звезда» солуннуң корреспондентизиниң айтырыы: Бирги үе-чадада Армияның ролюнуң дугайын мооң мурнундагы парлалга конференциязынга чугаалаан болган силер. Ийиги үе-чадада ооң ужур-дузазын комиссия канчаар көрүп турарыл?

Н. И. Рыжков: Амгы үеде бисте айыыл-халапка таварышкан зонада шериг кезектериниң 20 муң ажыг солдаттары болгаш офицерлери, хамааты камгалалының—10 муң кижи ажылдап турарын чугаалаан болгай мен. Оларның кылыр ажылы өскерлир. Ам олар бузулган бажыңнарны аштап үндүрүп турар, а даарта тудугнуң белеткел ажылдарын эгелээр, оон соонда тудугнуң бодун кылып кирер.

«Советская культура» солуннуң корреспондентизиниң айтырыглары: Чер шимчээшкининден качыгдааннарга дуза кылдыр чоруткан валюта акша-хөреңгизин каяа ажыглаарыл? Ол ышкаш ийиги айтырыг: мооң мурнунда чурттакчылыг суурларны хөгжүлде социал-культура-амыдырал объектилеринге хамаарыштыр артып калган акша-хөреңгини үндүрүп бээриниң принциви тергиидеп турган болгай. Арменияның үрелген хоорайларын болгаш суурларын катап тургузарда, ол чоруктуң катап коступ келбезинге идегел болур бе?

Н. И. Рыжков: Валюта акша-хөреңгизинге хамаарыштыр мындыг. Ону ийи кезек черде —Арменияның бодунда болгаш Москвада даштыкы экономиктиг банкыда мөөннээн. Ол акша-хөреңги чеже түңнүг болурун амдызында билбес бис, чүге дизе, шилчидилгелерниң келири ам-даа уламчылап турар. Ону канчаар чарыгдаар бодап турар бис? Бо айтырыгны Арменияның удуртулгазы-биле чугаалажып көрген бис. Күрүнелерден, тус-тус фирмалардан, тус-тус хамаатылардан келген болгаш кээп турар валюта акша-хөреңгилерни бүрүнү-биле Армян республикага дамчыдып бээр бис. Сөөлгү көпеекке чедир бүрүнү-биле дамчыдар. Ол акшаларны төнчүттүнген арга-биле чарыгдавас бис. Ону республиканың шуут бодунга дамчыдар. Ол акша-хөреңгилерни канчаар чарыгдаарын республика тодарадып апкан деп бодаар мен. Айыыл-халапка таварышкан зонага катап тудар эмнелгелерге, поликлиникаларга, божудулга бажыңнарынга медицина дериглерни ол бүгү акша-хөреңги-биле садып алыр дугайын амдызында баш бурунгаар шиитпирлээннер.

Ийиги айтырыг — социал-культура-амыдырал объектилериниң талазы-биле. Маңаа бүгү чүве сыр өске болур боор деп бодап тур мен. Чогум-на социал-культура-амыдырал объектилеринден эгелээр боор бис. Чүнүң-даа мурнунда школалар, эмнелгелер, уруглар садтары, ооң-биле чергелештир чурттаар оран-сава тудар апаар. Ынчангаш ол хоорайларны аян киир хөгжүдери магат боор дээрзинге бүзүреп турар бис.

СЭТА-ның тайылбырлакчызының айтырыы: Николай Никитович Слюньковтан айтырыг: Политбюронуң комиссиязы бо берге хүннерде чон аразынга чоруп, оларның-биле харылзажып, кижилерни ажыл-херектерге көрген болгай. Республиканың Компартиязының эге организациялары, ооң кол звенозу бодун канчаар көргүскен деп санап турар силер?

Н. Н. Слюньков: Үрегдээшкиннерниң хемчээли улуг, партия, совет, ажыл-агый органнарының хөй санныг удуртукчулары, партия активиниң хөй кезии өлүм-чидимге таварышкан кончуг нарын байдал тургустунган-даа турган болза, ниитизи-биле республиканың партия организациязы, эге организациялар, район комитеттери эң эки талазын көргүскен деп чугаалаар апаар мен. Николай Иванович Рыжков чамдык аттарны маңаа адады. Коммунистерниң бо айыыл-халаптыг үеде эң эки талазын, улуг халаптың мурнунга оларның шыдамыын, туруштуун, эрес-дидим чоруун, бодун туттунуп билирин, бодун хайыралавазын көргүскен чижектер-ле хөй.

Партияның Спитак райкомунуң бирги секретары эш Мурадян өг-бүлезиниң он бир кежигүннерин оскунган. Ынчалза-даа ол дириг арткан коммунистер-биле кижилерниң амы-тынын камгалаарын организастаар, баштайгы эмчи дузазын чедирер, оларның амыдырап чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле бүгү ажылды башкарып, ол могудеп девидевээн. Ол бодунуң чоок кижилерин орнукшударынга безин чедип шыдаваан, бодунуң ажылдаар черинден, кижилерден, чондан чоруп шыдаваан.

Партия организациязының аңаа-ла секретары эвес, а чогум-на партия организациязының удуртукчузу, ооң ёзулуг баштыңы кандыг болур ужурлугул деп чүвениң чижээ ол-дур. Харын-даа национал маадыр-дыр деп чугаалаксаан ийик мен. Чүгле коммунистер эвес, харын-даа бүгү ажылчы чон ону ынчаар үнелеп турар. Чогум-на шак ындыг коммунистер айыыл-халаптың эң берге шактарында болгаш хүннеринде бүгү ажылды башкарып турган.

Бюро кежигүннеринден дириг кижи барык-ла артпаан хирезинде-ле Ленинаканда партияның район комитединиң бирги секретары база-ла шак ындыг үлегерин көргүскен. Өг-бүлезин оскунган күүском даргазы, коммунист база-ла ажылдап арткан. Шак ындыг чижектер дыка хөй. Дириг арткан коммунистер кижилерниң амы-тынын камгалаар дээш хамыкты мурнай чоруп, эң сөөлүнде чанып турган чурттакчылыг эвээш эвес суурларга чордувус.

Партияның Ереван хоорай комитединиң, райкомнарның, партия эге организацияларының, хоорайның коммунистериниң ажылын маңаа сактып чугаалавайн барып болбас деп бодап тур мен. Айыыл-халап болган соонда каш шак болганда-ла үрегдээшкин болган черлерге 7 муң ажыг кижи техникалыг чедип келгеш, кижилерниң амы-тынын камгалаар ажылдарже кирген. Ол ажылдарга ооң соонда 70 муң ажыг кижи киришкен.

Эгезинде бүгү күштү улуг-улуг хоорайларже октапкан турганындан көдээ черлерге кончуг берге байдалдар тургустунган. Маңаа база-ла коммунистер инициативазын көргүзүп, шефтээшкин алгаш, когаралга таварышкан районнарга, көдээ райкомнарга тодаргай дузаны чедирип турар. Ереванның район комитеттери болгаш партия эге организациялары бо буянныг ажылда киржип турар.

Ылаңгыя ам эң хөйү-биле кээп турар чүъктерни дүжүреринге чамдык бергелер тургустунуп, чүъктер дүжүрерин организастаарынга тускай дуза негеттинип келирге, штабты дүрген тургускан. Бо ажылды организастаар талазы-биле харысалганы партияның Ереван хоорай комитеди бодунга алган. Шак ындыг чижектерни он-ону, чүс-чүзү, муң-муңу-биле адап болур.

«Социалистическая индустрия» солуннуң корреспондентизиниң айтырыы: Бир дугаар бажыңның таваан кажан салырыл, хоорайлар болгаш суурларны катап тургузарынга кайы хире үе негеттинерил?

(Төнчүзү 3-кү арында).

ИЙИГИ ҮЕ-ЧАДА— КАТАП ТУРГУЗУУШКУН

Совет болгаш даштыкы журналистерниң Ереванга парлалга конференциязы

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

Н. И. Рыжков: Кажан доозарывысты чугаалаайн харын: ийи чыл болгаш. А баштайгы бажыңның тавааи кажан салырын Ю. П. Баталин чугаалап берзин.

Ю. П. Баталин: Ылавылаарга — бирги кварталда. Бажыңнарны кайы черлерге тудуп болурун база чер шимчээшкиннин кайы хире шыдаптарын каш-ла хонук иштинде үзе шиитпирлеп бээр комиссияны чурттуң болгаш Арменияның эртемденнериндеп тургускан бис. Эвээш каъттарлыг, үлетпүрлүг болгаш шит кезектерлиг ыяш бажыңнарга хамаарыштыр алыр болза, ол бажыңнарны январьда тудуп эгелей бээр.

Арменпресстиң айтырыы: А бир эвес даштыкы тудуг фирмалары Арменияга тудуг тудар күзелин илередир болза, чөпшээрел бээр бе?

Н. И. Рыжков: Шак ындыг киржилге болбас деп чугаалап шыдавас бис. Италияның төлээлери-биле баш бурунгаар чугаа турган. Спитактың кайы-бир районунга тудугга киржир күзелин олар илереткен чүве. Бо айтырыгны Италияның чазаа ам шиитпирлеп көрүп тур боор. Степанаванны катап тургузары-биле армян общиналар материалдыг болгаш саң-хөө курлавырларын мөөннеп алыры-биле Соңгу болгаш Мурнуу Америкага ажыл чорудар деп турарын Католикос Вазген I-биле бистиң беседавыс үезинде ол чугаалааның чугаалап каайн. Бир эвес чамдык күрүнелер ийикпе, фирмалар чамдык объектилерни ийикпе, азы кандыг-бир районнарны тударынга дуза чедирер буянныг күзел-соруктуг болур болза, ол дээш өөрүп четтирер бис.

Кызыл Крест лигазының чиңгине секретары-биле беседа үезинде шак ындыг санал-оналдарны база чугаалашкан чүве. Чорудуп берген медикаментилер, чылыг хептер болгаш майгыннар дээш өөрүп четтиргенивисти илереткен болгаш ам мында ол чүүлдер четчир деп дыңнаткан бис. Ол чүүлдер кайы-бир өске чурттарга херек болу бээри магатчок. Ооң-биле черге-лештир Арменияга кандыг-бир объектилер тудары-биле Кызыл Кресте кээп турар акша-хөреңгилерни мобилизастаар дугайында санал-оналдарны беседа үезинде чугаалап турда, өөрүп четтиргенивисти илергейлээн бис. Шимчей албас кижилерге тускай госпиталь, протез кылыр завод ийикпе, азы фабрика дээн чижектиг объектилер-даа болгай-ла.

Дүүн КНО-нуң чиңгине секретарының төлээзи-биле беседа кылдывыс. Шак ындыг объектилерни тудары бодунуң чаагай сеткилдииндеп аңгыда делегейниң буянныг харылзааларының маанайы-даа болгай-ла дээн чижектиг санал-оналды база-ла чугаалап турду.

Күртелерадионуң корреспондентизиниң С. Г. Арутюняндан айтырыы: Чер шимчээшкиниң уржуктарын чок кылырынга Арменияның материалдыг салыышкыны, ооң экономиктиг күчү-шыдалы кандыгыл?

С. Г. Арутюнян: Бир эвес бо берге хүннерде бистиң улуг күрүневис биске дузалажып келбээн болза, Армения ам кандыг байдалда турарын чугаалаары берге. Бүгү-ниити эп-сеткил каттыштырылгазы, чурттуң болгаш бүгү делегейниң бүгү-ле чүктериндеп холун сунуп, дуза кадып келген кижилер бистиң улузувустуң сагыш-сеткилинге кезээ мөңгеде артып каар.

Эндерик хөй чагааларны, телеграммаларны, медээлерни бо хүннерде ап турар бис. Бистиң чуртувустуң бүгү улустарынга, бистиң партиявыстың Төп Комитединге, бодунуң аян-чорууп ара каггаш, республикага доп-дораан чедип келгеш, болуушкуннарның мырынайла төвүнге барып, Ленинаканга, Спитакка, Кироваканга чоп-биле хөй санныг ужуражыышкыннарны кылган М. С. Горбачевка чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин кижилер илергейлеп турар. Ол ужуражыышкыннар биске үнелеп четпес ужур-дузалыг болган, чүге дээрге мөгүдеп девидээн кижилерниң сеткил-сагыжын хөөп киирип, бистиң чонувусту, Арменияның ажылчы чоннарын омак-сергек болдурган.

Бо бүгү хүннерде, шактарда, харын-даа минуталарда чай чок кызып ажылдап келген СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының ажыл-чорудулгазы республиканың удуртукчуларынга, бистерге, үлегер-чижек боор турар деп чугаалаар ужурлуг мен. Бөгүн Ереванга кээп, хоорайның чону-биле ужуражыр дээш ийи шакты арай деп тып алдывыс. Бо хүннерде кылып чоруткан ажылы дээш бистиң партиявыстың Төп Комитединге, комиссияга хоорайжыларның бөгүн илередип турганы чылыг сөстерин дыңнааш, сагыш-сеткилдиң ханызындан дүвүреп турдувус.

Арменияга дузаламчы көргүзүп, холун сунуп келген делегей ниитилежилгезиниң, бүгү чурттарның болгаш улустарның адының кырынга өөрүп четтиришкинниң сөстерин Арменияның чонунуң, республиканың ажылчы чоннарының өмүнээзиндеп илередиксээн ийик мен. Арменияның кажыгдалының төвү херек кырында бөгүн кижиге ынак чоруктуң, буянныг сеткилдиң болгаш кижизиг чоруктуң төвү болу берген.

Чер шимчээшкиниң уржуктарын чайладырынга бистиң республикавыстың тодаргай киржилгези болза, бүгү-ле курлавырларны, республиканың бүгү күчүзүн мобилизастаары болур.

«Известия» солуннуң айтырыы: Чер шимчээшкинниң болу бээрин баш удур билип аптар арга бар ирги бе?

Н. И. Рыжков: Бо хүннерде эртемденнер-биле база ужурашкан бис. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи Н. П. Лаверов мында туруп турар. Чурттуң кол эртемденнериниң бирээзи кижи болгай. Ол элээн каш специалистерни мында чалап эккелген, олар чер шимчээшкининге хамаарышкан бүгү чүүлдерни тодарадып, анализтеп турар. Улуг хемчээлдиг чер шимчээшкини болган соонда өжүп бар чылдар силгиишкиннер ылап-ла болур чүве-дир, муң ажыг ындыг силгиишкиннер болган. Чижээ, дүүн ындыг 22 силгиишкин болган-дыр. Ынчангаш улустуң сагыш човап турары чөп, улуг чер шимчээшкини катаптай бээр ирги бе деп олар сагыш аарып турар. Бо зонага күштүг чер шимчээшкини тускай сценарийде бижээни ышкаш боор турарын эртемденнер билип турар.

Баш удур билип ап болур бе дээрзинге хамаарыштыр чүл дизе, кээп турар медээлерни ханызы-биле анализтээр болза, чамдык болуушкуннарны баш удур билип ап болур чамдык аргалар бар деп түңнелди үндүрүп болур. Арменияда болгаш чурттуң өске-даа черлеринде сейсмология албанының медээлерин эртемденнер кончуг хынамчалыы-биле сайгарып көрүп турар. Биске французтар, американнар дузазын көргүзүп турар, сайзыраңгай аппаратураларны тургускан бис.

Бистиң чуртувустуң сейсмология албанын экижидерин негеттинип турар бе? Ийет, негеттинип турар харын. Бо айтырыгны шыңгыы көөрү чугула деп бодап тур мен. Маңаа ийи айтырыгны хамаарыштырып болур. Бирээде, сейсмология албанын техниктиг хандыраары, ийиде, бүгү албанның ажылын тодаргай болдурары. Чер шимчээшкинин анализтеп шыдаар, сагындырар ындыг албанны тургузар херек. Боттары тайылбырлап шыдавас ындыг четпестер барын эртемденнерниң медээлери айтып турар.

Пэшил паблик рэйдионуң корреспондентизиниң айтырыы: Ленинаканга чораш, ында хөй херээженнер болгаш уруглар ам-даа барын көрдүм. Хоорайны катап тудар үеде олар артып каарлар бе?

Н. И. Рыжков: Үрелиишкиниң байдалын көргеш, бо райондан уругларны, херээженнерни болгаш кырганнарны өскээр көжүрери эргежок чугула деп тодаргай түңнелди республиканың удуртукчулары-биле кады кылган бис. А эр улустарны аңаа арттыргаш, баштайгы үеде кижилерниң амы-тынын камгалап алырынга, а сөөлүнде барып тудугларга ажылдадырын шиитпирлээн. Баштайгы бажыңнарны тудуптарга, кижилер кээп эгелээр болгаш төрээн черинге чурттап эгелээр. Хөй-хөй кижилер ажылдап турган бүдүрүлгелерни катап тургускан соонда база ажылдап эгелээр.

«Возни» деп армян журналдың айтырыы: Силерниң берге болгаш чаагай ажылды кылганыңар дээш шынчы өөрүп четтиришкинни илередирин чөпшээреп көрүнер, Николай Иванович. Бистиң улузувустуң дугайында доктааттынган бодал силерге турган бе, база бо үениң иштинде ол өскерилген бе, чугаалап берип көрүнерем.

Н. И. Рыжков: Бөгүн Ереванны көөрү-биле ийи шак хире кудумчуларга чоруп турагаш, бо айтырыгга база харылаан мен.

Кая-даа баарывыска, кижилер хөй болду, ынчангаш беседалар эгелеп турган. Моон мурнунда Арменияга чаңгыс-даа катап чорбаан кижи болгай мен. Ажыл аайы-биле Арменияда эштерни билир турган мен. Силерниң улузуңар дугайында бодал меңээ турган. Бо хүннерде ол бодалым улам ханылаан. Чоннуң сырый каттышканын көрдүм, аарышкыны маадырлыы-биле ооң шыдажып эрткенин, бот-бодунга дузалажылганың кандыг болганын көрдүм. Бо халаптың соонда армян улусту улам улуг хүндүлел-биле көрүп тур мен.

Д. Т. Язовтан СЭТА-ның корреспондентизиниң айтырыы: Чер шимчээшкиниң уржуктарын чайладырынга бистиң дайынчыларывыстың ролюн канчаар үнелеп турар силер?

Д. Т. Язов: Чогум-на харын халап-биле сегиржип алыышкынче дайынчылар баштай организастыг киргенин демдеглексээн ийик мен. Чамдык шериг албанныгларның өг-бүлелери кажыгдаан-даа болза, олар бузундуларны чазып, хоорайга долу составы-биле турган. Оларның дузазы-биле чемненир пунктуларны дүрген организастаан, бар-ла турган майгыннарны тиккен. Ооң соонда Н. И. Рыжковтуң айтыышкынын ёзугаар хөй санныг майгыннарны самолёттар-биле эккелген. Шериг албанныглар ол майгыннарны чурттакчылыг суурларга тип, хоорай, суурларже хлебти, аъш-чем продуктуларын чедирип турган. Олар бодунуң сорулгазын алдарлыы-биле күүсеткен деп санап тур мен.

Эн-би-си телекомпанияның корреспондентизи айыылга таварышкан хоорайларны канчаар, кая тудар деп турарын сонуургаан.

Н. И. Рыжков: Хоорайларны тударынга хамаарыштыр чугаалаан мен: Ленинакан болгаш Кировакан деп ийи хоорайны боттарының кызыгаарынга тудар. Ынчалза-даа өске хевирниң бажыңнарын тудар. Спитакка хамаарыштыр айтырыгны ам-даа шиитпирлевээн. Бо айтырыгны Ю. П. Баталин шиитпирлеп турар кижи. Бо хоорай чарылган черниң дап-дал ортузунга таварышкан. Тележилекчилер, сейсмологтар бо талазы-биле ажылды кылып, Спитактың кайызынга бажыңнарны тударын тодарадып турар.

«Советакан айастан» солуннуң корреспондентизиниң айтырыы: Айыылга таварышкан районну кандыг хөреңгилерниң күсели-биле катап тургузарыл? Айтырыгны Ю. Д. Маслюковка салган.

Ю. Д. Маслюков: Чер шимчээшкининиң уржуктарын эвилелдешкен өске республикаларның, министерстволарның болгаш ведомстволарның курлавырларының күсели-биле катап тургузар. Ынчангаш Арменияны катап тургузарынга бүгү чурт киржир. Ындыг шиитпирни хүлээп алган. Амгы үеде бо талазы-биле беш доктаалды белеткеп турар. Оларны бо неделяның төнчүзүнде чугаалажып көөр.

Япон «Майнити» солуннуң айтырыы: Сөөлгү үеде Даг Карабах айтырыы чидиг боор турган. Чер шимчээшкининиң соонда ооң характери өскерилген бе?

С. Г. Арутюнян: ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының соонда М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүннериниң киржилгези-биле Армениядан болгаш Азербайджандан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары-биле ужурашканын билир болгай силер. Националдар аразының харылзааларынга, ооң иштинде Даг Карабахка хамаарышкан айтырыгларны ажыы-биле, тодаргай чугаалажып көрген. Бо айтырыгларны бүгү талалыг чугаалажып көөрү-биле эвилелдешкен бо ийи республиканың ужуражыышкынын кылырын дугурушкан.

Ынчалза-даа чер шимчээшкини болганындан ол ужуражыышкынга чедип шыдаваан бис, ону соңгаарлаткан чүве. Ам бистиң бүгү сагыш салыышкыннарывысты, бүгү күжениишкиннеривисти кижилерниң амы-тынын камгалап алырынче, чер шимчээшкининиң уржуктарын чайладырынче, кижилерниң салым-чолун шиитпирлээринче угландырган. Даг Карабах айтырыы бар, ону кым-даа чажырбайн турар, ону чөптүг шиитпирлээри негеттинип турар. Ол дугайын бодап, ажылдаар бис. Ону хөрлээлетпейн, кожа-хелбээ чурттаарының ёзузу-биле шиитпирлээр апаар бис.

Н. И. Рыжков: Бо ийи улус тайбың чурттаар. Олар чүс-чүс чылдарда кады чурттап келген болгаш кады чурттаарын уламчылаар ужурлуг. Өске чүү-даа херек чок. Бот-бодунга тааржыр политиктиг шиитпирлерни дилеп, чөптүг шиитпирлээр. Бо ийи республика ындыг шиитпирни тып шыдаар деп бодап тур мен.

(СЭТА).

Партияның область конференциязынга уткуштур

Конференцияның делегаттары

КЕЛИР ЧЫЛДЫҢ АПРЕЛЬДИҢ ҮЛҮҮНДЕ

Бистиң хоорайывыстың мурнуу талазында дазыр шөлдү 5, 9 каът бажыңнар, чаа школа каастай берген. 180 аал чурттаар тос каът бажыңның шеверлел ажылдарын Кызылдың № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчи-тудугжулары кылып турар болду. 5 дугаар подъездиде коммунист Нина Бортуй-ооловна Донгактың удурткан аныяк кыстары чай, шөлээн чокка ажылдаан тур.

— Силерниң эргелелде болгаш бригадаңарда кандыг эде тургустунуушкуннар барыл?— деп оон айтырдым. Бригадир соңга будуп турган ажылын үргүлчүлевишаан:

— Бистиң тудуг эргелелинде эде тургустунуушкуннар бар. Үш бригаданы чаңгыс кылдыр каттыштыргаш, коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче шилчиткен. Мээң бригадамда 52 кижи бар. Оларны үш звено кылдыр үскеш, шыңгыы, тодаргай планны тургускаш, ажылдадып турар бис. Бригадирлерниң шалыын өстүрген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чылдап чылче өзүп, чыл планы хуусаадан эрте күүсеттинип турар апарган, 6 бригада беш чылдың үш чылының планын сентябрь айда күүсеткен. Мээң бригадам сентябрь 8-те боттандыргаш, ам 1989 чылдың апрель айның үлүүнде кирииштир ажылдап турар. Ол дээрге эде тургустунуушкуннуң ачызы-дыр — деп, Нина Бортуй-ооловна чугаалады. Эде тургустунуушкунга холбашкан чамдык чүүлдерниң дугайында ооң тайылбырын тодарадыылы. Ол кижилер-биле ажылдап билирин көргүскен. Бригада чаа тудугнуң шеверлел ажылдарын кылыр дээнде, Нина Бортуй-ооловна звенолярга ажылды хуваагаш, кажан күүседирииниң хуусаазын айтып бээр. Оон ынай кижи санынга даалгаларны бергилээр.

Бригаданың хөй кезии аныяктар болгаш комсомолчулар. Ынчангаш дагдыныкчылар ажылынче улуг кичээнгейни угландырган. Училище доосканнар келирге, оларны арга-дуржулгалыг шеверлекчилерге ажылга өөредирин дагзып, оларның ажылын бригадир доктаамал контрольга ап келген. Нина Бортуй-ооловна кайы-бир звенонуң кежигүнү ажылды шыңар чок кылганын эскерип каанда, аңаа чөптүг-биле чугаалап, ону мынчаар кылыр чоор деп эптиг-ээлдек байдал-биле чугаалап турар. Сөөлгү чылдарда ажылды шыңар чок кылыр чоруктар читкен. Шеверлекчи кижи ажылды шыңар чок кылганы илерээрге, ооң немелде төлевир алырының хемчээлин бригада чөвүлели шиитпирлээр. Бригада керээзи-биле ажылдаарынче шилчивейн турганда чамдык кижилер чылдагаан чокка ажыл шагы үзер чоруктарны болдуруп турган. Ам ындыг чорук шуут читкен. Кижи бүрүзүнүң ажылга харысалгазы бедээн. Ажыл шагы үзер болза, эде тургустунуушкунга удур чүве кылып турар-дыр мен дээрзин билир, он үшкү шалың ажыл стажы дээш шаңнал төлевирни албайн баар дээрзин чарган керээзинде тодаргай айыткан болгай. Оон ынай бригадада база , бир эки чүве болза, коллективтиң кежигүн бүрүзү бот-боттарының ажылының шынарын хынажыр, четпес чүүлдерни илереткен кижи эжиниң арнынга чугаалап, чөптүг-биле айтып бээр чаңчылдыг. Ынчангаш бригаданың кылган ажылын комиссия кежигүннери эки, шынарлыг деп хүлээп ап турар.

— Эде тургустунуушкуннуң салдары биске ааҗок дээштиг дээрзин демдеглээр херек. Хүнде бир шеверлекчи кижи 32 дөрбелчин метр соңга, эжиктерни будуур турган, 36-37 дөрбелчин метр чедирип турар. Ол дээрге кижилерниң ажылга бердингени-даа, мергежилиниң бедээнинин-даа херечизи-дир. Бистиң уруглар 5 каът бажыңның бир подъездизин будуп чартык хүн чугайлаар. Дөрт чыл мурнунда 3-4 хүн чугайлап турдувус. Тос каът бажыңның бир подъездизин мурнунда будуп чартык неделя кылып турган болза, ам 3 хүн чугайлап, будуп, холдан үндүрүптер-дир бис. Маңаа кол чүве — ажылды механчастааны, кижилерниң мергежилиниң бедээни. Бо чүүлдер бисте эде тургустунуушкун дээрзин билип турар мен—деп, бригадир чугаалады.

№ 48 тудуг эргелелинде партия комитединиң секретары Н. П. Соломатова мурнакчы ажылдыг бригадир Нина Донгактың дугайында чылыг сөстерни чугаалады:

— Нина Бортуй-ооловна эде тургустунуушкунну бедии-биле үнелээр кижи. Ол бисте партбюро кежигүнү, четпестерге эптеш чок, хуралдарга шыңгыы шүгүмчүлелдерни кылыр, оларны эдерииниң оруктарын айтыр кижи. Ооң партийжи даалгазы эргелелде улусчу контрольдуң ажылын удуртур сорулгалыг. Бо ажылын багай эвес күүседип, тудуг материалдарының кадагалалында, камгалалында четпестерни илередип, ону чайладырынче шиитпирлиг хемчеглерни ап турар. Ооң удурткан коллективинден күш-ажылдың, күрүнениң сагылга-чурумун үрээп дугайында чүүлдер сөөлгү үеде шуут болбастаан. Ооң тудугжуларының ажылының шынары эки—деп, секретарь чугаалады.

Коммунист Нина Бортуй-ооловна Донгак—коллективте эде тургустунуушкуннуң башкарыкчыларының бирээзи. Ооң бригадазының шалыпчы тудугжулары 1988 чылдың планындан ажыр 30 муң рубльдиң шеверлел ажылдарын кылып күүседирин шиитпирлээн. Нина Донгактың коллективинде 6 коммунист, 28 комсомолчу бар. Оларны звено удуртукчуларынга, дагдыныкчылар кылдыр томуйлаан. Коммунист Вера Ширипме, комсомолчу Лилия Кызыл-оол — звено удуртукчулары. Ол бодун бир звенону башкарбышаан, ниити бригаданың ажылын билдилиг удуртуп, организакчы чоруун көргүзүп турар. Коллективте комсомол бөлүүнүң удуртукчузу Мария Кузьмина комсомолчулар ортузунга кижизидилге ажылын эки чорудуп келген.

— Эде тургустунуушкуннуң эгелээриниң мурнунда бистиң бригадавыстың кежигүн бүрүзү хүнде 4-5 рубль ажылдап ап турган болза, ам 10-12 рубль, айда 300—350 рубль чедир ажылдап ап турар апарган бис. Ынчангаш коллективтеп чылдагаан чокка үнер, кирер чоруктар кончут кызырылган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 71 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышка бистиң бригадавыс бирги черни алгаш, 250 рубль-биле шаңнаттывыс. Бис кезээде кады-кожа ажылдап чоруурувус коммунист Валентина Бичеооловна Борбак-оолдуң бригадазы-биле чарыштыг бис. Ол бригада эде тургустунуушкунга база бис дег киржип, он ийиги беш чылдың баштайгы үш чылының планын бистиң-биле деңге күүсеткеш, 1989 чылдың апрель айның үлүүнде кирииштир ажылдап турар. Ол ышкаш бистиң эргелелде үени мурнап, 1989 чылдың март-апрель айның үлүүнде Екатерина Бизяеваның, Тамара Чүлдүмнүң, ниитизи-биле 6 бригада беш чылдың шалыпчыларының одуруунда кирген. Ол дээрге база ниити коллективтиң эде тургустунуушкунуг ажылдап турарының херечизи-дир. — деп, Нина Бортуй-ооловна чугаалап олурар.

Шынап-ла, № 48 тудуг эргелели Кызылдың тудуг организацияларының аразында эки ажылдыг, эде тургустунуушкуннуң оруу-биле чоруп орар коллективтерниң бирээзи. Октябрь байырлалының бүдүүзүнде СЭКП Кызыл хоорай комитединиң, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган болгай.

— Мурнакчы коллективке ажылдаары кижиге өөрүнчүг-дүр, амыдырал-чуртталга эки. Ынчалза-даа тудугжулар, бистиң хөрээвисти өйүп турар чүүлдер ам-даа бар. Шеверлел ажылдарын саададыр, ону катап кылдырар чоруктар кайы хөй. Сантехниктер бис шеверлел ажылын кылып каантарывыска келгеш, ажылдаар, ооң соонда катап ажыл кылыр чоруктарга таваржыр-дыр бис. Чаңгыс аай график тургустунмайн турар. Маңаа буруулуг кижилерни чүге хемчег албас чүвел? Моон соңгаар ол айтырыгны ылаптыы-биле шиитпирлээр өйү келген. Бис, тудугжулар, эртен 8 шактан кежээ 5 шакка чедир ажылдаар бис. Колбаса, сүт продуктуларын садып ап шыдавайн турар бис. Тудугжуларга дүъште изиг чемни ажылдаар черлеринге садыглаар дугайында чугаа үнүп турду. Ол дугайын кым-даа чугаалавастай берген. Бистиң чоогувуста бир кафе бар, дүъште баарга, кижи бажы кизирт боор. Ынчаарга бис чемни боттарывыс белеткеп алган чемненип турарывыс эки-ле таарымчалыг эвес. Хоорайның тудугжуларынга бир магазинни тускайлаза чүл азы чем садарының тускай шагын тургусса чүл?—деп, бригадир хомудаан сеткилин илеретти.

Нина Бортуй-ооловна Донгак тудуг эргелелинде хүндүткелдиг кижилерниң одуруунда кирген. 16 чыл иштинде тудугжу бригаданы удуртуп, шаңнадып, мактадып чораан хөй орден-хаваяалыг Мария Васильевна Сафронованың бригадазынга хып дээп аныяанда келгеш, ооң хөйнү билип, өөренип алгаш, ооң угун салгап чоруур. 1974 чылда ленинчи коммунистиг партияның кежигүнүнге кирген. Ол чылдан эгелеп бригадирлээн. 3 чыл бурунгаар үш бичии бригаданы чаңгыс коллектив кылдыр каттыштырган. Ооң бригадазы хоорайда улуг тудуглар—№ 4, 15 школалар, театр, Министрлер Чөвүлелиниң бажыңы, 4-5 микрорайоннарда улуг чуртталга бажыңнарының шеверлел ажылдарын кылчып, улуг ажыл-үүлени бүдүрген. Шеверлекчи кыстардан багай ажылдап турарлар чок, ылаңгыя Галина Сат, Роза Сат, Людмила Салчак, Эльвира Монгалбии, Анна Сарыг, Айлан Ажы-оол, Вера Кузьмина болгаш оон-даа өскелерин бригадир чоргаарал-биле адаар. Нина Донгактың бригадазы эрткен чылын Шушенскоеге халас путевка-биле экскурсиялап чораан. Ол-ла чылын Минскиге 2 кижи, Ташкентиге 2, Владивостокка 4 кижи халас путёвкалар-биле чораш келген. Бо чылын Тудугжу хүнүн таварыштыр Н. Б. Донгакка Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу хүндүлүг атты тывыскан. Чоокта чаа болган Кызыл хоорайның партия конференциязындан ону партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

Ким-оол ХЕРТЕК.

БҮЗҮРЕЛ

Сарыг-Хөл шынаазынче «кылыйтып» олур мен. Партияның область конференциязының делегады Евгений Түвет-оолга ужуражыр дээш ол-ла чоруп ора, кызаа кашпал Көк-Сайыр аксынга үне халдып келиримге, Успа-Хөл оранчокта хүн караанга күзүңгү дег чайыннальп чыдыр.

Машинамның чоруун оожумнадып, чурумалдыг чараш Успа-Нур ыйгылаажын сагыжымга чуруп, делгем одар-белчиирлиг, сиген-ширбииндиг делгемнерни магадап чораш, Куу-Дөң сиген бригадазынга келгеним безин эскербедим. Хөй-даа эвес, дөрт хире чыкпак бажыңчыгаштар чанында беш хире тракторну чыскаап каан турлар. Дүъш үези. Делегат Евгений Түвет-оолдуң звенозунуң кежигүннери бригада төвүнге чыглып келген үеде чеде бергеним кончуг-ла эки болду. Делегат-биле ужуражып, ооң ажыл-ижин сонуургадым. Боду узун, шилгедек хонү сынныг, чаала чээрби хар ажып чоруур хире аныяк эштен айтырдым:

— Евгений Түлүшович, районнуң коммунистери силерни партияның область конференциязының делегадынга соңгуп, идегелди көргүскен болгай. Ону чүнүң-биле бүзүредип болур силер?

— Аныяк кижиге ол хире улуг идегелди көргүскен болганда, ону бадыткаар дээш кызымаккай ажыл-иш-биле харыылаарын оралдажып чоруур мен—дээш, шынааны одурту ол көрдү.

Шынап-ла, Евгений Түлүшовичиниң чугаазы чөп. Партияга кирге-ле, стажы чаала үш чыл четкен. Кыска үе. Ынчалза-даа бо хире бедик идегелди ооң канчап чаалап апканы ол?

— Бригадаңар чаа арга-биле ажылдап кирген ыйнаан?—деп сонуургаан айтырыымны салдым.

— Звенону эрткен чылын мээң катым Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Мерген Сүгежиктен хүлээп алган мен. Оон мурнунда ЮМЗ-6 деп экскаватор башкарып турдум. Бот-орулгачарылга-биле ажылдап тур бис. Ооң ажыын бистиң оолдар эки биле бергеннер, демниг ажылдап келдивис. Бүгү-ле чүвени деңге шиитпирлээр—деп, Евгений Түлүшович чугаалады.

Ооң звенозу алды кижилиг. Кижи бүрүзү кылыр ажылын хуваажып алган, план ёзугаар ажылдап турар. Бо хүннерде аренда керээзиниң дугайын өөренип турар улус болду. Звено кежигүннери бо чылын 832 тонна мал чеми белеткээр планныг тургаш, 878 тонна кылдыр күүсеткен. Оларның-биле чарыштыг Анатолий Маны-Дарының звенозу база планын ажырып, эки түңнелдерлиг ажылдаан.

Эң ажыктыг, орулгалыг чүүл—тарымал сиген шөлүн көвүдедири. Звено кежигүннери тарымал сигениниң шөлүн ам беш чыл ажыглап келген. Ийи дугаар чылындан эгелеп агротехниктиг негелделерни ёзугаар черни болбаазыратканындан ийи кезилдени кылып, көскү түңнелдерлиг болуп эгелээннер. 1988 чылда 160 тонна тарымал люцерна белеткээр тургаш, 288 тонннаны белеткеп, планын 180 хуу күүсеткен. Элбек дүжүт алыр дизе, шөлдү күзүн доштаалдырып, часкы, чайгы суггарылганы өй-шаанда чорудары кол негелде.

«Торгалыг» совхозтуң Чоза, Кара-Тал хойжу бригадаларының девискээринге октябрьда улуг хар дүшкен. Ол эрээниндеп чер доңуп, оът-сигенни дожаң шыва алы бергилээн. Малчыннар ниитиниң малын онча-менди кыш ажырар дээш олут-чыдын чок. Бо хире чымыштыг үеде Евгений Түвет-оолдуң звенозу малчыннарга дузалажып, өлең, хыргылыш кезилдезинде турарлары бо.

Эң берге черде—Чоза-Бажында Владимир Ойдуптуң коданынга чедирери-биле пресстээн сиген чүдүрген МТЗ-80 деп ийи трактор чорупту.

— Евгений Түлүшович, бир эвес конференцияга санал бээр апарзыңарза, чүнү чугаалаксаар силер?

— Хамыктың мурнунда бойдус камгалалының дугайында бодалдарым бар. Сөөлгү үеде партия болгаш чазак боже улуг сагыш салып турар. Бойдустуң беримчезин эң хумагалыг, камналгалыг ажыглап, тоймаглаваза чогуур. Курлавырларны дилеп, ону ажыглаар. Ылангыя өгбелеривистиң хөй чылдар иштинде тараа тарып чип чораан алаактарын, оймактарын катап ажыглап, оларның буга-сумуннарын үндүргеш, картофель, ногаалардан тарып өстүрзе эки-дир.

Деспил-оол САНЧЫ.

Эвүр район.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Механизация школазын доосказ, совхозунга ол трактористеп турган. А Совет Армияның хүрээлецинге албан эрттиргениниң соонда безин Сесерлигге тос чыл чолаачылаан.

Аныяк кижи өг-бүлелиг апарган. Мал ажылынга ажылдаар күзелин илередип, совхоз дирекциязынга дилег киирген. Ону дирекция хандырган. Бир кодан төрүүр хураганнарны хүлээнип алгандан бээр он ажыг чылдар эрткен. Алызындан малчын уктуг аныяк өг-бүлениң ээлери — Хүлер-оол биле Лидия Салчактар бо чылдарның иштинде ниитиниң малының ажаалда, кадарын эки тургузуп, төрүүр чүс хойга онааштыр 80—109 чедир хураганнарны чыл бүрү менди ап келген. Олар кайызы-даа коммунистер, хойжунуң белен эвес мергежилинге бердингенин, даандырган ажылынга харысалгалыын көргүскеннер.

Хүлер-оол Салчак— совхозтуң № 1 хойжу бригадазында партия бөлүүнүң организакчызы. Хойжулар ортузунга ажылды чаа ёзу-биле организастаарынга, сагылга-чурумну быжыглаарынга, идей-кижизидилгелиг ажылды күштелдиреринге үлүүн киириштирип чоруур. Эки ажылы дээш Хүлер-оол Салчак 1987 чылда халас путёвка-биле Одесса хоорайга барып дыштанган. А Лидия Салчак бо чылын Ялтаның «Кызыл шөлчүгешке» дыштанган. Он ийиги беш чылдың үшкү чылында олар төрүүр чүс хойдан 86 хураганны менди ап, бир хойга онааштыр 3,2 кг дүктү кыргып, планын ажыр күүсеткен. Кыштааның септелгезин, мал чеминиң белеткелин чайгы үеде боттары кылган. 16 тонна сигенни, дөрт тонна суланы, чазын төрүттүнер чаш хураганнар чемгерер чеди тонна эки шынарлыг сигенни кыштаанга чедирип алган, ам ооң курлавыры четчир. Коданда хөй хүр кыштап турар.

Мурнакчы хойжу коммунист Хүлер-оол Лампыраңович Салчакты Бии-Хемниң коммунистери партияның область конференциязының делегадынга соңгуп, бедик идегелди көргүскен.

Дончут-оол САЛЧАК.

ЧУРУКТА: хойжу Х. Л. Салчак.

Бии-Хем район.
Фото авторнуу.

ЧАҢГЫС ААЙ ПОЛИТХҮН

Ону айның дөрт дугаар четверг хүнүнде доктаамал эрттирип турар.

Чаңгыс аай политхүннү эрттиреринин планын райкомнуң идеология килдизи тургузар, аңаа киржир активтиң сургаалдалыг хуралдарын райкомнуң секретарьлары эрттирип турар.

Чоннуң чурттап турар черлеринге, ферма, бригадаларга, күш-ажылчы коллективтерге баар лекторларны баш бурунгаар хуваар. Политхүн эрттирер хүнде организас-массалыг өске хемчеглер планнавайн турар. Партияның болгаш чазактың иштики база даштыкы политиказының, СЭКП ТК-ның Пленумнарының, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин, республиканың, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын лекторлар ажылчы чоннарга тайылбырлаар.

Чоннуң чурттап турар черлериниң аайы-биле чаңгыс аай политхүннү квартал санында агитквартираларга азы микрорайоннарга эрттирер. Бо ажылдар ажык-чарлыг чорукту калбартырынга, чоннуң санал-оналдарын, сеткил-хөөнүн билип алырынга, четпестерни илередип, чайладырынга улуг идиглиг.

Хуваалда ёзугаар политхүнну «Чаа орук» совхозтуң № 3 хойжу бригадазынга чоокта чаа эрттирдивис. Хойжулар бригада төвүнге чыылган. 1988-89 чылдарның күскү болгаш кышкы үелеринде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге бар аргаларны улам долу ажыглаарының дугайында коммунистерге, фермаларның ажылчыларынга, чурттуң агроүлетпүр комплексиниң бүгү ажылдакчыларынга чагаазы-биле таныштырдым. Библиотека ажылдакчызы Д. А. Чавынчак Тываның улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-оолдуң төрүттүнгенинден бээр 80 харлааныңга тураскааткан ном делгелгезин кылгаш, ооң допчу намдарын, бижээн номнарының допчулалын ханы утказыг таныштырган.

Ол ышкаш совхозта эмчи М. А. Чамзы аарыгны баш удур чайладыр талазы-биле лекцияны номчуп, бодунуң ажылының дугайында отчёдун кылган. Эмчи малчыннарны, бичии чаштарны шинчип, эмнерни берген.

Хойжу бригаданың хоочуннары Ч. Артаа, А. Балдан, аныяк малчын Б. Дамчай олар хойжуларның ажылын үениң негелделеринге дүүштүр тургузарынче угланган саналдарын киирген.

Байыр ДАМДЫН.
СЭКП Эрзин райкомунуң инструкторы.

КАДЫК КАМГАЛАЛЫНДА ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН

Кадык камгалалының бүгү системазында четпестерниң дугайын ам-на бир-ле дугаар ажык-биле, дорт чугаалаар үе бисте эгелээн. Он ийиги беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде кадык камгалалының кол угланыышкыннарын чыл бурунгаар хүлээп алган болгай. Бүгү кадык камгалалының шынар талазы-биле, ол ышкаш чаа чүүлдерни чедип алырының стратегиязы болгаш тактиказы ында тодараттынган.

Кадык камгалалында эде тургустунуушкун элээн нарын болуп турар. Чоокта чаа эрткен Эмчилерниң бүгү-эвилел съездизинге чугаа эмчи кижиниң ниитилелге турар черинин, санитаркалардан эгелээш, кадык камгалалының организакчыларынга чедир бүгү ажылдакчыларның идепкейиниң бедидериниң дугайында болган. Кандыг айтырыгларны шиитпирлээрин, четпестерниң үнүп кээп турар чылдагааннарын съезд бүрүнү-биле тодараткан. Кадык камгалалында шиитпирлиг үе келген, ам чүгле идепкейлиг ажылдаар ужурлуг. Оон дугайы съездиге сапал бергеннерден-даа, аңаа чапсар үезинде чугаалардан-даа билдинип турду. Халас эмнээшкин дээр чүвениң ужур-утказы кандыг турганын ам билип турар бис. Кижилер күрүнениң буянынга чаштып алгаш, боттарының кадыкшылын арага-дары, таакпы дээш өске-даа чогуур корум-чурум чогу-биле, кара өш-биле үреп турганнар. Ону бис ам билир бис. Бо алырның өске-даа четпестери илерээн, ону эде тургузуп башкарарының чаа чүүлдери тодараттынган. Ындыг ажык чугаа, үш чыл мурнунда болза, болбас-ла турган боор.

Чурт-даа хемчээли-биле, черле ынчаш бистиң республикада-даа кадык камгалалының хожудап турарының чылдагааннары чүдел деп айтырыг тургустунуп келир. Бирээде, материал-техниктиг хандырылганың кезээде-ле чедир боттанмайн турарында. Эмчилерниң саның болгаш эмнелге оруннарының талазы-биле чурт медицинаzы делегейде бирги черлерниң бирээзин ээлеп турар, оон-биле чергелештир иелерниң болгаш бичии чаштарның чок болурунуң талазы-биле база делегейде «кескү» черде. Көрүп-даа көрүнер: бир хар чедир бистиң чаштарывыс сайзыраңгай капиталистиг чурттар — Японияга бодаарга, беш катап, АКШ-ка бодаарга, 2,5 катап хөй чок болуп турар-дыр.

Бистиң ниитилеливистиң социал сайзыралынче сагыш салыышкын кошкаан турганын билир бис. Сөөлгү 25 чылда кадык камгалалынче киирип турар бюджет чоор-ту-ла дүргени-биле эвээжеп бадып орган: 1960 чылда 6,6 хуу биткан болза, ол 1986 чылда 4,6 хуу четкен. Профессионал бедик деңнел, ажылдың шынары дээш материалдыг сонуургал чок турган, харын деңнештирилге принципи хевжээн. Оон уламындан бистиң аравыска чүү-даа түвеге хөөн чок эмчилер тыптып турган, билиг-мергежил бедидеринче, кижи бүрүзүн эки ажылдадырынче чүткүл читкен турган болгай. Кадык камгалалының бюджедин ам планнаарын бир чурттакчыга онааштыр чарыгдалдарны көвүдедиринче угландырган. Бистиң республикага ол сан 1987 чылда 144 рубль, 1988 чылда 124 рубль болган, 1989 чылда 140 рубль болур. Республиканың кадык камгалал бюджеди келир чылын 40 миллион рубль кылдыр көрдүнген, оон иштинден шалың төлевири — 20 миллион рубль. Бо чыл-биле деңнээрге, дөрт миллион рубль хөй болур. Бо саннар хөй-ле ышкаш сагындырар, ажыл-агый чарыгдалынга 1352 муң рубль, капитал септелгеге 0,7 миллион рубль көрдүнген. Аңаа немей акша-хөреңгини РСФСР-ниң Кадык камгалал министерствозундан чугаалажып турар бис. Бюджетте акша-хөреңгини улгаттырып турары бистиң министерствога, эмнелге-профилактика албан черлериниң удуртукчуларынга харысалгалыг болурун негеп турар. Ажыл-агыйжы эвес, оорлап самчыгдаар чорукту болдурбас, күш-ажылчы киржилге коэффициентизин барымдаалаары чугула. Ажылдың бедик шынары дээш контроль күштүг болгаш доктаамал болурун чедип алыр.

Кадык камгалал органнарының, аңгы-аңгы коллективтерниң, эмчи бүрүзүнүң ажылының көргүзүүн үнелээр тускай критерий, норматив чок. Эрги үнелээшкин ам шуут таарышпас. Ол мындыг турган болгай. Эмчи кижи каш-ла аарыг кижи-биле ажылдааш, оларны хүлээп ап олурар, а чогум оларның кадыының байдалы кандыг болуру ону дүвүретпес, ынчангаш оон негелде-даа эвээш, тайбың, чаагай олурар турган. Ам кол чүүл — ажылга шынар, аарыг кижилерниң кадыының бүгү талалыг эки болуру, ону доктаамал хайгаараары, амыдыралының кадык, чаагай хевири — шупту чугула. Ол дээш ажылдаар апаар бис.

РСФСР-ниң девискээринде үш кезек черде кадык камгалалын башкарарын, акшаландырарын база планнаарының чаа хевирлериниң модельдерин ажылдап кылыр шинчилел чорупп турар. Ону чорударда кадык камгалал органнарының ажылының шынарынга материалдыг идиг бериишкинин барымдаалаар. Ону 1990 чылга чедир доозар болгаш он үшкү беш чылда кадык камгалалының ажылын чаа угланыышкынче киирер. Бюллетеньниң хары угда беш хонукта база бот-тускайлан — 10 хонукта тыпсыр шинчилел ам дооступ турар. Участок эмчизин өг-бүлениң болдурар, ол ышкаш пациентилерниң бир участоктан өскезинче (педиатрия болгаш терапия талазы-биле) шилчиириниң дуржулгазын өөренип көрүп турар. Ол сөөлгү шенелдеде бистиң республика база киржип турар.

Эмнелге албан черлериниң бир чамдыктары бригада керээзи-биле ажылдаарынче шилчип турар. ол черле эки, ынчалза-даа сан-хөө органнары-биле дуржулганы эки чедип албаанындан ол эки херек чер албайн турары багай. Бо арга кадрларны быжыглаарынга база кескү рольдуг, ону бистиң министерство кичээнгейге алган.

Баштайгы медицина дузазын быжыглаары чоннуң кадыын камгалаарынга база бир онзагай черни ээлээр. Ол чүл дээрге поликлиникаларда, көдээде эмчи амбулаторияларында, дүрген болгаш соңгаарладып болбас дуза чедирериниң албан черлериниң амбулатория-поликлиника албаны-дыр. База бир кол курлавыр — көдээниң медицина хандырылгазын экижидери. Сөөлгү үеде фельдшер-акушер пунктуларын көдээниң эмнелге амбулаторияларын кылдыр эде тургузуп эгелээн. Ам ындыг пунктулар 12, оларның колдуун санитар транспорту-биле хандырган, терапевт эмчилер ажылдай бергилээннер. Көдээге педиатрлар, диш эмчилери болгаш өске-даа эмчилер херек. Лаборатория диагностиказының, оода чадаарда, бөдүүн-даа аргаларын организастаары чугула.

Дүрген дузаның, ылаңгыя көдээде ажылынга хамаарыштыр хомудалдар, ам-даа хөй. Чоокку үеде оларның диагностика баазазын быжыглаар, чогумчалыг терапия дузазы чедирериниң, портативтиг диагностика аппаратуразы-биле чепсеглээр бис.

Күрүнениң медицина албанының кошкак участоктарын немеп быжыглаарынга медицина кооперативтери дузалап болбайн аан. Кызылга чаа поликлиника ажыттынарга элээн каш бот-орулга-чарылгалыг салбырларны ажыдар бис: косметология, физиоэмнээшкин дээш өске-даа, ол ышкаш бажынга хүндүскү стационарларны калбартыр апаар.

Диспансеризацияның шынарын экижидери-биле поликлиниканың ажылынга «Космос» системазын шиңгээдир. Үш чыл хире чугаалажып келгенивис диспансеризацияның түңнели ам-даа чер албас. 1987 чылда республиканың чурттакчы чонунуң чүгле 58,3 хуузу доктаамал эмчи дузазын алган, 1000 кижиге онааштыр чүгле 350 кижи кадык камгалал органнарында диспансер хайгааралынга кирген. Ол-ла чылын аарыг улустуң элээн хөй хуузунда рак аарыгларын илереттинген, баш удур шинчилгени эки организастаан болза, байдал ындыг болбас. Шак-ла ындыг байдал кардиология албанында база бар.

Ие-чаштың бүрлүп хораары республикада эвээжээн деп турар бис, херек кырында ол ам-даа хөй. РСФСР-ниң, ССРЭ-ниң көргүзүглеринден ол 1,5-2 катап хөй. Анализтен алгаш көөрге, уругларның 40 хуузу социал талазы-биле чогумча чок өг-бүлелерде турар. 38 хуузунуң иелери иштиг тургаш, аарып чораан, 28 хуузу эмчи хайгааралынга эки хаара туттунмаан иелерден төрүттүнген болуп турар. Эмчилерниң кичээңгей, хайгаарал, харысалга чогундан бичиилерниң бүрлүр чоруу база бисте бар. Районнарда уруглар чыдар эмнелгелериниң баазазы багай. Сааттыг херээженнерни учётка алыр, оларның кадыын хайгаараарынче сагыш салыышкын чер-черде ам-даа четпес.

Бистиң ажылывыста четпестерни кончуг эки билип турар бис. Оларны чогумчалыг шиитпирлээри партия, совет, ажыл-агый органнарының доктаамал дузазындан база кол хамааржыр. Чаа тудуглар оожум темпилиг чорупп турар. Республиканың Министрлер Чөвүлели биске эмнелге кылдыр элээн каш чаа тудуглардан бажыңнарны тускайлап бээр болганынга кым-даа өөрүвес арга чок. 1989 чылда тудуг үлетпүрүнүң ажылдакчыларынга поликлиниканы база бээр болган. Ол-ла чылын халдавырлыг аарыглар эмнелгезин, херээженнер консультациязын, Чадаанага эмчи комплекизиниң бирги ээлчээн ажыглалга киирер.

Кылыр ужурлуг ажыл-херектер мурнувуста кончуг хөй. Кол-ла сорулгавыс — үнелеп четпес байлакшыл — чоннуң кадыын быжыглаары, амыдыралдың кадык, чаагай хевирин нептередири, аас-кежиктиг узун назынны кижилерге хандырары болур.

Николай СИЗЫХ.
Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри.

Кадыкшыл—байлаавыс

УЧАСТОК ЭМНЕЛГЕЗИНДЕ

Бистиң Черби суурда участок эмнелгезиниң ажылы черле элээн эки болуп турары кижиниң сеткилинге таарымчалыг. Бодум мында чурттап турар болгаш, бо албан чериниң ажылының байдалын көрүп, билип турар мен. Кижилерниң кадыкшылын камгалаары, назынын узадыры, кадык, чаагай амыдырал, чурттаарга дээш ажылдарны кылып чорудары — бөгүнгү чугула сорулга дээрзин кым-даа билдингир.

Чербиниң участок эмнелгезинге В. С. Савилов эргелекчилеп келгенден бээр 10 чыл ажып турар. Ажылынга кызымак, чоп-биле ажылдап билир. Кол-ла чүүл — ажылынга негелделиг, мергежилинге бердингени. Удуртуп турар коллективин бир демниг, найыралдыг. Ынчангаш боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын кончуг эки билип турарлар.

Бо эмнелгеге ол чоок-кавы суурлардан аңгыда, Кызыл районнуң өске-даа ажыл-агыйларындан аарыг кижилер шинчидип ап, кадыын экижидери-биле кээп турар. Кичээңгейлиг эмчилерниң холунга киргеш, чогумчалыг арга-сүмени ап-даа турарлар. Каа-Хем районундан-даа чамдык аарыг улус келгилээр. «Кызыл тук» совхозтуң малчыны Моңгуш Чечекмаа бо эмчиге чыдып эмнеткеш, улуг үр болбайн, сегип чанган.

Кызылдың эмчи училищезин дооскан Татьяна Исаева ажылынга ижигип база-ла эки диртип мактады берген. Ыяш белеткээр пунктунуң ажылчыны Кыспай Тойла бажынга дегдиргеш, эмнелгеге колдуунда медерел чок тыныы келген. Шоолуг үр болбайн-на ол сегип үнген. Черле аарыг улуска ниити кичээңгей, ээлдек, чымчак чорук кандыг-даа эмден артык. Бо эмнелгениң ажылдакчыларының эки ажылының дугайын солунга бижип көр деп чон база дилеп турар, ынчангаш бо каш одуруглары бижий берген мен.

Эмнелге эргелекчизи Владимир Степановичиде организакчы, ажылды эки башкарып билир талалар черле кескү. Эмнелгениң үүрмек септелгезин боттарының күжү-биле доразы кылып алыр, бо чылын база-ла бир неделя дургузунда шынарлыг кылдыр кылып алган.

Аарыг улустуң аъш-чем хандырылгазын кичээңгейде алган. Саналдарны дыңнап, поварларның ажылын контрольга тургускан. Повар Людмила Артемова ажылынга кызымак. Сестра Ирина Тас-оол база-да ажылынга бердингең. Чүгле 25 оруннуг бо эмнелгеге чамдыкта чыдар улус саны 30-35-даа чеде бээр. Кол-ла чүүл — кижилерниң кадыын камгалаар, дуза чедирери болганда, коллектив бүгү күжүн салып ажылдап турар.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.

ОГЛУМ ӨЗҮП КЕЛГЕН

Мээң оглум Буяндоо Хертек айы четпес төрүттүнген (чүгле 900 гр.) турган. Баштайгы он хонукта божудулга бажыңынга турдувус. Оон бир ай чеде бээрге, чанып келген бис. Бир ай иштинде Кызылдың уруглар эмнелгезинге дүн-хүн дивейн эмнеп турган ачы-буянныг эмчилеримге (фамилияларын билип албааным харааданчыг) Светлана Олеговна, Раиса Григорьевна, Александр Павлович, Людмила Юрьевна, Ирина Юрьевна, Лидия Александровна, медсестралар Розалия Доңгак, Катерина Моңгуш, Светлана Серен-Доржу дээш өскелерге-даа ханы өөрүп четтиргенивисти өг-бүлениң мурнундан илередип турар бис.

Четпес оол божаан дээш чамдык дыка шырак дээн эмчилерниң эпчок сөстерин-даа дыңнап турдум. Хомудаанчыг-даа боор чораан. Ол ам хөй чүве-дир. Оглум демей-ле өзүп келген.

Галина ХЕРТЕК.
Кызыл район.

ССРЭ-НИҢ ЧОННУҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЖААЛГА БОЛГАШ ЧЭЭЛИ БАНКЫЗЫ

Акша операциязының чаа хевирлери

ЧЕК ДЕПТЕРИ

Ажаалга банкызының чек дептери — садып алган бараанны дээш күрүне болгаш кооператив садыының магазиннери-биле санажырда ажыглап болур акша документизи болур. Авиабилет болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң ачы-дузаа чедирилгези дээш чек-биле база санажып ап болур.

Чек дептерин Ажаалга банкызы негеп алырынга чедир агар санда салыкчының акша-хөреңгизиниң арткан бүгү түңүнге акша салыкчыларынга берген хүнүнден эгелээш, ийи чыл хуусаалыг кылдыр берип болур.

Шөлээлеп чоруурда, сургакчылап чоруурда болгаш өске-даа таварылгаларда чек дептери аккредитивтен артык эптиг акша документизи болур. Бодунга акша ап чорбайн, Россия Федерациязының кандыг-даа магазиннериндең бараанны садып алыр ийикпе, азы Совет Эвилелиниң бүгү девискээринде Ажаалга банкызының салбырларындан акшаның бодун ап болур.

Чекти салыкчының шын доллурары күзээн бараанны дээш магазин-биле санажылганы дүрген болгаш оңза дүвүрээзин чокка чорудар арганы берип турар.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының чек дептерлерин ажыгланар!

АЖААЛГА БАНКЫЗЫН ДАМЧЫШТЫР ШАЛЫҢ

Ажаалга банкызының болгаш организацияларның каттышкан дугуржулгазын ёзугаар ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар бодунуң шалыңын Ажаалга банкызының албан черлерин дамчыштыр ап болур.

Санажылганың ындыг хевири социал-экономиктиг улуг ужур-дузалыг болгаш ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын күрүнениң эрге-ажыктары-биле сырый каттыштырып турар.

Ажылчынның, азы албан-хаакчының күзээни-биле шалыңны Ажаалга банкызының кандыг-даа албан черлеринче шилчидип болур. Салыкчыга эптиг үеде Ажаалга банкызы салыкчының адының кырынга шалыңның херек түңүн азы (бүзүредилге бижик-биле) өске кандыг-даа кижиге берип болур.

СЕРТИФИКАТ

ССРЭ-ниң Чоннуң күш-ажылчы ажаалга болгаш чээли банкызы 250, 500 болгаш 1000 рубль үнелиг сертификатты тургускан. Ол болза көргүскен кижиниң үнелиг саазыннары болур.

Сертификаттарны акшаны 10 чыл иштинде шыгжаарынга ажыглаар.

Ол хуусааны сагаан таварылгада сертификаттар ёзугаар 10 чылдыг хуусаа иштинде орулганы чылда 4 хуулуг кылдыр төлээр.

10 чылдың бетинде сертификатты төлээри-биле киирген таварылгада долу чылдарның аайы-биле дараазында таблица ёзугаар хуузун төлээр.

Сертификатты садып алган хүнүнден бээр арткен долу чылдар	сертификаттарның үнези-биле (рубль-биле) төлээр ужурлуг түң		
	250 руб.	500 руб.	1000 руб.
Бир чылдан эвээш үеде	250	500	1000
1 чыл	257	515	1030
2 чыл	266	252	1063
3 чыл	275	550	1100
4 чыл	285	570	1140
5 чыл	296	592	1184
6 чыл	308	616	1233
7 чыл	321	634	1286
8 чыл	336	672	1344
9 чыл	352	704	1409
10 чыл	370	740	1480

Хуузу сертификаттың айыткан үнези-биле кады төлээр.

Сертификатты төлээрде бир чылдан эвээш үе эрткенде, азы 10 чыл эрткенде хуу төлевес, ынчалза-даа сертификаттарны шыгжаан хуусаазындан хамаарышкок төлээри-биле хүлээп алыр.

Сертификатты төлеп турда, оон ээзи чаа сертификатты садып алыр азы алган акшазын салыышкынның кандыг-даа хевиринге салып ап болур.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының сертификаттарын болгаш оон хуузун күрүне үндүрүглеринден хостаар.

Сертификаттарны ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының кандыг-даа филиалында хостуг садып турар болгаш төлээри-биле хүлээп ап турар.

ҮЕ-ШАГЫҢ КАМНА

Силерниң салыышкыннар бар Ажаалга банкызының албан чериңге азы ажылдап турар черинерде бүдүрүлгениң, организацияның бухгалтериязынга квартира, коммунал ачы-дуза чедирилгези, газ, электри энергиязы, телефон болгаш өске-даа төлевирлерни кылыры-биле акша түңнерин шилчидерин дааскаш, силер өске херектер кылырынга хөй хостуг үелиг болуп, төлевирлер кылыр хуусааларының үезин эрттирбейн барып болур силер.

УРУГЛАРГА ТУСКАЙ САЛЫЫШКЫННАР

Айыткан салыышкынны 16 хар чедир назылыг уругларга хамаатылардан оларның төрелдешкек харылзаазындан хамаанчокка хүлээп алыр.

Немелде дадывырны кандыг-даа түңге акшаның боду-биле болгаш шилчилге-биле хүлээп алыр. Салган акшадан оон чамдыызын дедир төлевес.

16 хар четкен болгаш оон улуг назылыг кижилерге салыышкынны 10 чыл иштинде шыгжаан болза, чылда 4 хуу немелделиг кылдыр орулганы төлээр.

Хуу төлевирин салган акшаның түңү-биле кады бээр.

Салыышкынны алырда ажаалда дептерин болгаш салыкчының бодун шынзыдып турар документини көргүзер ужурлуг.

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлеринге 10 чыл хуусаа эртткениниң соонда болгаш салыкчы 16 хар чеде бергенде, а ол ышкаш салыышкынны хуусаа бетинде салыкчыга төлээр апарганда салыкчыга орулганы чылда ийи хуулуг кылдыр төлээр.

ЧОНГА ЧЭЭЛИ ТЫПСЫРЫ

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлери 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп дараазында хевирлерниң чээлизин чонга берип турар:

сад бажыңнарын садып алырынга болгаш тударынга база чаагайжыдып кылып алырынга 5000 рубльдиң чээлизи. Ону чээли алганының соонда үш чылдан эгелеп, он чыл дургузунда төлээр. Чээли алганы дээш чылда-ла 0,5 хуузу тыртар;

дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин дооскан дипломнуг болгаш көдээ черлерде ажылдап барган специалистерге эт-сеп садып алырынга болгаш хууда ажыл-агыйын кылып алырынга 1000 рубль чедир чээли. Ону чээли алганының соонда үш чылдан эгелеп, беш чыл дургузунда төлээр. Чээли алганы дээш чылда-ла 2 хуузу тырттырар:

инек садып алырынга 1000 рубль чедир чээли, ону чээли алганының ийиги чылындан эгелеп төлээр, кыс бызаа садып алырынга 500 рубль чедир чээли, ону чээли алганының үшкү чылындан эгелеп төлээр. Бо чээлилер беш чыл хуусаалыг болгаш, кайызындан-даа чээли алганы дээш чыл санында 2 хуузу тыртар:

Чээлиниң дараазында хевирлерин алганы дээш Ажаалга банкызынга көдээ черлерде чурттап турар кижилер чыл санында-ла 2 хуузу, хоорайларда болгаш хоорай хевирлиг суурларда чурттап турар кижилер 3 хуузу тырттырар;

хууда чурттаалга бажыңы тудуп, бажың чоогунуң кажаа-херимин кылып алырынга 20 муң рубль чедир чээли. Бо чээлини алганының үш чылындан эгелеп, көдээде кижилер 50 чыл, а хоорай черлерде чурттап турар кижилер 25 чыл хуусаада төлээр;

хамаатыларның хууда бажыңын оон камгалаткан өртээ-биле садып алырынга 25 чыл хуусаалыг 20 муң рубль чедир чээли. Ону алганының дараазында чылындан эгелеп төлеп эгелээр;

хууда чурттаалга бажыңының капитал септелгезин кылырынга, ону алгыдарынга база чаагайжыдып кылып алырынга болгаш мал-куш кажааларын тудуп алырынга, продукция шыгжаар черлер кылып алырынга 3 муң рубль чедир чээли. Ону алганының үшкү чылындан эгелеп, 10 чыл дургузунда төлээр;

хууда бажыңны чаагайжыды кылырынга херектиг инженерлиг дериг-херекселдер садып алырынга 1000 рубль чедир чээли. Ону үш чыл дургузунда төлээр.

Бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш хамаатыларның чээли алырының чагыгларын ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының хоорай, район салбырлары хүлээп алыр болгаш ол талазы-биле оочурну олар тургузар.

1982 ЧЫЛДЫН ЧЭЭЛИЗИНИҢ ОЙНАП АЛЫЫШКЫНЫ

1988 чылда 1982 чылдың күрүнениң иштики ойнап алыышкынныг чээлизиниң сөөлгү ойнап алыышкын тиражы декабрь 30-де Москвага болур.

1982 чылдың күрүнениң иштики ойнап алыышкынныг чээлизиниң талазы-биле 5000 рубль хемчээлдиг ойнап алыышкынның ээлери 1988 чылда ВАЗ—2121, ВАЗ—2107, ВАЗ—2109, ВАЗ—2105 модельдиг «Жигули» автомобильдерин болгаш «Запорожец-968 М» модельдиң автомобилин оочур чокка садып алыр эргелиг болурун Садыг министерствозу доктаадып тургускан. 10000 рубль хемчээлдиг ойнап алыышкынның ээлери «Волга» (ГАЗ-24-10) азы «Жигули», «Запорожец» автомобильдериниң үстүнде айыткан модельдерин оочур чокка садып алыр эргелиг.

ЧАМДЫЫЗЫН ШИЛЧИДЕР

Ажыл төлевириниң артыкшылдыг хире болур түңүн ай санында Ажаалга банкызының албан черлеринче шилчидип тургаш, хереглээни улуг өртектиг кандыг-бир эт-херекселди садып алырынга четчир санныг акшаны чыып ап болур.

Ону кылырда ажаалда албан черлеринге үргүлчү барып турган херээ чок, бодунуң ажылдап турар чериниң бухгалтериязынга ол дугайында билдириишкинни киирип каар.

Ындыг билдириишкинни мындыг хевирлиг кылдыр бижиир, оон чижээ:

Амыдырал хандырылга комбинадының бухгалтериязынга И. И. Федоровтан
билдириишкин.

Мээң ап турар ажыл төлевиримден ай санында Кызыл хоорайда Ажаалга банкызының № 7173 салбырында № 343 агар санче 30 (үжен) рубльди шилчидип турарын диледим.

(Билдириишкинниң адаанга адын салгаш, ону бижээн ай, хүнүн айтыр).

Ажылдап турар чериңерниң бухгалтериязы силерниң ол чагыыңарны ай санында күүседир. Силерниң ол акшаңарны ажаалга дептеринге салып турар.

СИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИҢЕРГЕ

Ойнаашкынныг болгаш акша-бараан ойнаашкынныг салыышкыннарның (РСФСР-ниң девискээринде Ажаалга банкыларының албан черлеринде салган) тиражтары чылда ийи катап: апрель болгаш октябрь айларда болур.

Тираж бүрүзүнге салган салыышкыннарның бир муң дугаарларынга-ла 25 ойнаашкын таваржыр: ойнаашкын таварышкан салыышкынның эрткен чартык чылда артып калган ортумак түңүнге 200 хуулуг бир ойнаашкын таваржыр, 100 хуулуг ойнаашкын — ийи, 50 хуулуг ойнаашкын — ийи, 25 хуулуг ойнаашкын — чээрби болур.

Акша-бараан ойнаашкынныг салыышкын талазы-биле ойнаашкынга салыышкыны таварышкан кижи ойнап алган акшазының түңүнге ол ойнаашкынга көрдүнген ховар дээн бараанны садып ап болур.

РСФСР-ниң лотереязының ойнаашкыннарынга киржип турар кижилерниң күзелин барымдаалааш, ойнаашкыннарның негелделерин чаарткан.

Бараан ойнаашкыннарының санын эвээжеткеш, акша ойнаашкыннарының санын көвүдеткен, оон иштинде 100, 200, 250 болгаш 500 рубльдер.

Бараан ойнаашкынынга дараазында эт-херекселдерни киирген: хеп чуур «Сибирь» деп машиналар, «Ока» соодукчулар, «Микма» электрофеннер, электри күжү-биле ажылдаар даараныр машиналар, бүрүн аяк-сава аймаа, пылесостар, «Жигули» автомобильдер, алгыкештен кылган херээжен бөрттер болгаш өске-даа эт-херексел аймаа.

РСФСР-ниң акша-бараан ойнаашкыннарының болгаш акша-бараан ойнаашкынныг салыышкыннарның тиражтарынга киржинер!

ТВ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ 22-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Улуг оюн». Уран-чечен фильм. 3-4 сериялары. 10.45 — Медээлер. 10.55 — 11.45 — «Экии, музыка». 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Шахтёрларның делгеми». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Энергетиканың стратегиязы» бөлүктен. 16.50 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.35 — Улусчу аялгалар. 17.50 — В. Драгунскийниң рассказтарын ёзугаар уругларга кыска хемчээлдиг уран-чечен фильмнерниң көргүзүү. «Флигельде ёрт», «Узун дуран», «Ону каяа көрген, ону кым дыңнаан». 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 — XIX партконференцияның угланыышкыны-биле. «Отчёттар болгаш соңгулдалар». Владивосток хоорайның партия конференциязы. 19.55 — «Улуг оюн», 4-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Социалистиг чурттарның чогаадыкчы аныяктарының фестивалы. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. Дириг амытаннар болгаш хүрээлел. 10.35; 11.35 — М. Е. Салтыков-Щедрин. Тооллар. 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — В. Панова — «Куда ышкаш куда-ла-дыр». Телешии. 13.40 — «Мергежил — оператор». Док. фильм. 14.10 — Медээлер. 14.20 — 15.35 — «Кылыш харлар чаңынга ужуражыышкын». 3-кү сериязы — «Ужуражыышкын».

КЫЗЫЛДАН

18.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Аренда керээзи: чугула айтырыглар болгаш дилээшкиннер». «Бөгүн — Энергетиктер хүнү». 18.45 — Медээлер. 18.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.00 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр кижилер. ЦСКА — «Барселона» (Испания). Чапсарда (19.40) — Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.40 — «Братиславаның музыкалыг байырлалдары» фестивальның концерттери. Ылыктыг Цециллияның камерлиг оркестри ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.00 — «Уруглар сады». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Ритмиг гимнастика. 18.40 — Мультфильм. 19.00—20.40 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр кижилер. ЦСКА — «Барселона». Чапсарда (19.40) — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кино

ДЕКАБРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Вы чьё старичьё?» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

Бичии зал: «Сборник мультфильмов» 10.00, 16.00, «Орфей» 14.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Новые сказки Шахерезады» 9.00, 13.10, «В одно прекрасное детство» 11.40, «Меня зовут Арлекино» 15.50, 18.30, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Вельд» 14.00, 17.40, «Без мундира» 15.50, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Сила любви» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Завтра была война» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага шокар булуттаар, биче хар чаар. Сырыннаар. Дүне агаарның температуразы 28—33, чамдык черлерге 18—23 градус соок болур. Хүндүс 18—23, чамдык черлерге 10—15 градус чедир соор.

Кызылга шокар булуттаар, биче хар чаар. Дүне агаарның температуразы 28—30, хүндүс 21—23 градус соок болур.

Автооруктарга биче чаар. Көстүрү 2—4 километр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

367000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241

Шынның телефоннары
- Редактор — 3-43-34;
- оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
- приемная — 3-34-26;
- харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
- оралакчылары — 3-45-93;
- партийжи амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
- совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
- үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
- агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
- пропаганда килдизи — 3-34-57;
- культура килдизи — 3-39-15;
- информация килдизи — 3-37-11;
- чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39;
- очулга килдизи — 3-34-93;
- корректорлар — 3-34-19;
- үндүрүкчүлер — 2-27-41;
- бухгалтерия — 3-43-41;
- солун келбейн баргаанда — 2-32-75-че долгаар

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга арыг
Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин биле Кравченко кудумчулар, бажың № 1

Чагыг № 220. ТС—01668.